

EMPRESARI I CAPITALISTA A LA MANUFACTURA CATALANA DEL SEGLE XVIII. INTRODUCCIÓ A L'ESTUDI DE LES FÀBRQUES D'INDIANES¹

per RAMON GRAU i MARINA LÓPEZ *

Que existeix una continuïtat entre les fàbriques d'indianes del segle XVIII i les fàbriques mecàniques de mitjan segle XIX, és un fet del qual hi ha consciència des de sempre. Ara bé, en què pot consistir aquesta continuïtat del sector cotoner català, quins són els ponts estesos a través de la crisi industrial del primer terç del segle XIX i quina la seva real transcendència històrica, són ja aspectes molt menys aclarits. Les modernes investigacions sobre la indústria del Vuit-cents no han canviat de manera decisiva el panorama en aquest punt concret, principalment perquè han encarat el problema de les fàbriques d'indianes setcentistes com a tema subsidiari i han tendit a aplicar per a la valoració dels esdeveniments del segle XVIII criteris elaborats a partir de l'estudi de fets posteriors. Aquests criteris sovint es demostren poc comprensius envers un fenomen de natura ben diferent de la indústria mecanitzada i que exigeix, per aquesta raó, una anàlisi separada.

L'objectiu d'aquest article és de replantejar el tema des de la seva especificitat. No es tracta pas de facilitar unes solucions suposadament

1. A través de tot el treball hem preferit de conservar l'expressió de l'època "fàbrica d'indianes" per designar el tipus d'empresa industrial que es definirà a l'Aparat II. Definir el terme, que per altra part és utilitzat amb força rigor pels contemporanis del fenomen, sense substituir-lo sistemàticament, presenta l'avantatge fonamental de fer possible una lectura directa dels documents. Per tal d'evitar confusions amb l'accepció moderna del terme fàbrica, que pressuposa un cert desenvolupament dels instruments de treball, sempre que no usem l'expressió sencera -fàbrica d'indianes- escriurem "fàbrica". Destaquem de la mateixa manera altres termes de l'època, com "fabricant" a fi de distingir la professió de tècnic cotoner de l'accepció genèrica de fabricant com a propietari d'una fàbrica d'indianes. Finalment, sempre que hi hagi un nom social pactat, el citarem també entre cometes -"Pau Ramon i fill", per exemple- per evitar imprecisions. A l'Apèndix 2, el nom social de les empreses que no el pacten és establert formant-lo amb el nom del(s) administrador(s), segons la pràctica més corrent a l'època.

* A la recollida de materials ha col·laborat desinteressadament el nostre company Manuel ARRANZ, qui, tanmateix, no és responsable de les afirmacions contingudes en el text.

definitives, per a les quals no ens capaciten ni la nostra deficient formació teòrica ni l'estat de les investigacions; abans cal establir les dades elementals i delimitar els problemes de base. Es tractarà principalment de contribuir a la tasca de clarificar el procés de sorgiment de la revolució industrial al nostre país a través de la recerca d'una definició general del fenomen de les fàbriques d'indianes del segle XVIII i de la contribució d'aquesta forma a l'aparició de la indústria mecànica.

Un treball previ sobre les transformacions urbanes a la Barcelona del segle XVIII, basat principalment en la documentació municipal conservada a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, ens havia portat a constatar indirectament la importància de les "fàbriques" al si de la societat urbana d'aquell temps i ens ha mogut a interessar-nos directament en el tema; sobretot perquè, si deixàvem de banda les fàbriques d'indianes, el nostre estudi de la ciutat quedava inacabat; en elles negligíem un dels motors de canvi reconeguts pels contemporanis. ¿Era possible de mesurar el fenomen de la construcció, establir-ne les característiques, dibuixar les conseqüències espacials i socials de les transformacions i no abordar el problema de les causes més enllà de les banals explicacions dels constructors? Evidentment, no; la mateixa coherència de l'evolució urbana exigia un aprofundiment. Si l'espai i la societat de Barcelona canviaven en bona part a impulsos de les "fàbriques", calia una definició d'aquest fet econòmic per donar el sentit dels canvis registrats.

Altres fons documentals —el de la Junta de Comerç a la Biblioteca de Catalunya especialment— ens han posat en contacte amb les opinions contemporànies sobre el fenomen; tot confirmant el que suggerien els papers de l'Ajuntament, els escrits dels agents de la Junta ens portaven, per l'accent posat sobre l'organització específica de la "fàbrica", a constatar el caràcter manufacturer —en el sentit de Marx— del tipus d'empresa descrit.

Per altra part, l'estudi dels instruments notariais conservats a l'Arxiu Històric de Protocols —facilitada llur consulta per la troballa dels volums del Registre d'Hipoteques que es conserven a l'Arxiu del Registre de la Propietat de Barcelona i que constitueixen un veritable índex dels protocols barcelonins— ens ha permès de verificar la concordança d'una gran part de les empreses amb el tipus de la fàbrica d'indianes dibuixat pels agents de la Junta de Comerç, i d'arribar al nivell de les accions concretes dels industrials sobre el medi urbà. D'aquesta manera teníem ja a la mà elements per resoldre les qüestions proposades per l'estudi de l'espai urbà, i per oferir una explicació del sentit i la profunditat de l'acció transformadora dels industrials cotoners. Precisament per la profunditat de llur acció i per l'abast progressivament més ampli dels canvis introduïts a la ciutat, el

l·ligam de la manufactura amb el procés d'industrialització i el sorgiment de la ciutat moderna —tantes vegades esmentat pels nostres historiadors— ens apareixia, efectivament, com a tema bàsic: la ciutat manufacturera en construcció durant el segle XVIII anuncia els trets de la futura ciutat industrial, perquè com a elements de transformació urbana la manufactura i la indústria mecànica han actuat en el mateix sentit.

Ens ha semblat que la paraula clau per definir la relació històrica entre manufactura i indústria podria ésser "acumulació". La manufactura i la seva època, enteses com a procés d'acumulació que ha fet possible la mecanització; procés d'acumulació en sentit ampli, car no es tracta únicament —ni principalment— que els beneficis obtinguts mitjançant l'explotació manufacturera hagin estat un element crucial en permetre l'adquisició de les primeres màquines, sinó del fet que, junt amb l'aspecte de creixement dels capitals, i determinats per ell, s'han desenvolupat altres processos que han permès de realitzar les possibilitats implícites del creixement dels capitals: formació d'una classe empresarial capaç d'innovar; formació d'un marc legal que ha possibilitat l'acció innovadora mitjançant la solució del problema de la separació entre gestió empresarial i capital; formació d'un proletariat; i, naturalment, formació d'un espai urbà adaptat a les necessitats del capitalisme industrial.

En aquests temes ens trobem, però, a mig camí de la nostra investigació, i queden punts per aclarir que, sens dubte, ajudaran a una valoració més acurada dels fets debatuts i que poden, per altra part, introduir modificacions en la interpretació. D'acord amb aquest caràcter provisional, ens ha semblat oportú de limitar en el text les notes i les referències a detalls massa concrets, que seran objecte d'atenció en altres treballs que preparem per a un futur immediat.

I. EL MARC GENERAL

La força de treball en la manufactura i l'instrument de treball en la producció mecànica són els punts de partença de la revolució industrial.² En el procés de sorgiment de la indústria cotonera a Catalunya es poden distingir els dos passos: aparició del sector sota el règim de manufactura i creació de la moderna indústria mecànica. La connexió entre els dos fets és bastant clara: la indústria moderna ha sorgit com a resultat de la transformació de la manufactura prèviament constituïda. Si a un nivell la relació és clara, en el cas català, per la si-

2. Karl MARX, *Le Capital*, París, Ed. Sociales, 1973, llibre I, vol. II, p. 58.

tuació de retard respecte a Anglaterra, els factors exògens —l'impacte de la tècnica estrangera, sobretot— han jugat un paper decisiu en la creació de la indústria mecànica local. Aquest fet ha permès que l'estudi de l'aparició de les formes industrials modernes a Catalunya hagi pogut ésser realitzat sense un aprofundiment en les fonts del segle XVIII. Tanmateix, sense un desenvolupament previ de la manufactura serien difícils d'entendre tant les circumstàncies del procés de transformació com el resultat final. La importància d'uns fets no ha d'eclipsar la dels altres.

Hom pot diferenciar, en el cas de Catalunya, dues etapes successives que corresponen als dos passos esmentats. L'aparició de la manufactura, com a forma de producció distinta de l'artesanat urbà tradicional i basada en l'ús d'una important massa obrera, ha estat un fet de ple segle XVIII.³ La mecanització del sector cotoner es produeix durant la primera meitat del segle XIX.⁴

Les innovacions són, per un temps, patrimoni dels capdavaners, mentre que el bloc de les empreses roman lligat a tècniques característiques de fases anteriors. Com a conseqüència d'aquesta discrepància, cada un dels dos passos —aparició de la manufactura i mecanització— s'ha produït, al seu torn, en dos temps: introducció de la novetat per obra d'un grup avançat i generalització de la innovació.

II. LA FÀBRICA D'INDIANES

El procés d'introducció i assentament de la manufactura cotonera a Catalunya omple el segon terç del segle XVIII. Sovint s'accepta el pa-

3. El sentit dels esdeveniments de mitjan segle XVIII ha estat indicat per Joan VILÀ I VALENTÍ —“es entonces cuando la industria catalana, en un momento de auge que coincide con la última fase premeccánica, pone a su contribución una ya importante masa obrera dedicada a una actividad exclusivamente industrial” (*El origen de la industria catalana moderna* a “Estudios geográficos”, n.º 78, 1960, pp. 25-26)— i per Josep FONTANA I LÁZARO —“La industria cotonera catalana del segle XVIII no ha sortit d'aquests teixidors agremiats, per un simple augment de la seva capacitat de producció o una millora de la seva tècnica. La “fàbrica” serà una entitat econòmica nova, de caràcter distint al petit taller de artesà, muntada inicialment amb un capital i una capacitat productiva molt més importants [...]. Tot al llarg del segle XVIII coexistiran, sense confondre's, els fabricants, amb les seves manufactures d'estil modern, i els vells teixidors agremiats, hereus i continuadors d'una tradició medieval” (*Aribau i la indústria cotonera a Catalunya*, Barcelona, 1963, p. 31).

4. La importància d'aquest segon pas ha estat remarcada per Jaume VICENS I VIVES —“El empujón de base [en el proceso de industrialización] lo da la industria textil algodonera en Cataluña, con la introducción del vapor (1832) y de maquinaria moderna en sus fábricas” (*La industrialización y el desarrollo económico de España de 1800 a 1936 a Obra dispersa*, Barcelona, 1967, vol. II, p. 111). Els especialistes actuals estan d'acord amb les apreciacions i la cronologia de Vicens: Miquel IZARD, *La revolución industrial en España: expansión de la industria algodonera catalana, 1832-61*, Mérida (Venezuela), 1969; Jordi NADAL I OLLER, “La economía española (1829-1931)” *El Banco de España. Una historia económica*, Madrid, 1970, pp. 337 ss.; Josep FONTANA I LÁZARO, *Canvi econòmic i actituds polítiques* a “Recerques”, n.º 2 (1972), pp. 7-32.

rer de Cassó, segons el qual la introducció de la indústria de les indïanes ha estat realitzada en tres etapes successives: primer l'estampat de teixits importats, després la incorporació del tissatge i finalment la de la filatura. Cassó situava el primer pas després de la mort de Felip V, el 1746; avui Nadal, tot citant Carrera i Pujal, el situa el 1737, però, en canvi, segueix James Clayburn La Force quan difereix el començament del tissatge fins poc abans del 1760. D'aquesta manera la primera part del procés de desenvolupament del sector cotoner setcentista és identificada amb l'aparició progressiva i lenta dels elements que finalment formaran l'empresa cotonera, de la mateixa manera que es tendeix a assimilar la segona fase amb els esforços per mecanitzar les fàbriques d'indïanes.⁵ Aquesta visió d'un sector en construcció durant més de mig segle, amb aparició successiva d'elements i amb un primer clímax en la mecanització, que és considerada com el fet veritablement important de tot el procés, no ens sembla prou ajustada a la realitat que es desprèn dels documents.

Abans de 1740 han aparegut les primeres fàbriques d'indïanes: la de Jacint Esteve el 1736, la d'"Antoni Serra i Cia." el 1737 i la de Bernat Glòria el 1738. Les dues darreres, almenys, ocuparan un lloc destacat en el sector fins després de 1770. Durant el període 1746-1748 veiem augmentar el nombre de "fàbriques" a vuit dins de la ciutat de Barcelona; el moment sembla especialment propici per a la nova activitat, car una de les tres primeres empreses multiplica per vuit la seva capacitat productiva en aquest trienni. El fenomen es repeteix amb menys força cinc anys després, quan, el 1752-1754, apareix una nova generació de fàbriques d'indïanes tot coincidint amb l'ampliació d'alguna de les ja existents: tenim sis noves empreses documentades el trienni 1752-1754, i quatre més fins al 1758.⁶ El fet important és que, en aquests establiments, trobem ja l'estampat i el tissatge ben travats i, fins i tot, indicis de filatura. Si hom examina les fàbriques d'indïanes existents durant el decenni dels vuitanta es pot comprovar que la situació no ha variat pas substancialment des d'aquells establiments primerencs: tissatge i estampat plenament desenvolupats —encara que

5. Antoni Bonaventura GASSÓ, *España con industria, fuerte y rica*, Barcelona, 1816, p. 75. Jordi NADAL i Enric RIBAS, *Una empresa cotonera catalana: la fàbrica "de la Rambla", de Vilanova, 1841-1861 a "Recerques"*, n.º 3 (1974), p. 48.

6. Jaume CARRERA i PUJAL (*Historia política y económica de Cataluña*, Barcelona, 1946-1947, vol. IV, pp. 133-148) i Agustí DURAN i SANPERE (*Barcelona i la seva història. La societat i l'organització del treball*, Barcelona, 1973, pp. 292-300) han publicat abundants notícies sobre les fàbriques d'indïanes anteriors a 1750. Un treball sobre les mateixes fonts utilitzades per Carrera —especialment a la sèrie *Diversorum* de l'Audiència, a l'ACA, on es troben registrades les franquícies reials—, sobre les fonts notariais i les municipals —especialment el *Quaderno de casas rehedificadas*, a l'AHB— ens ha permès d'afegir notícies sobre empreses cotoneres d'aquesta primera època, i sobretot ens ha permès de situar més exactament la data de començament de les "fàbriques", sovint un any o dos abans de la concessió de les franquícies, és a dir, de la data que dona Carrera.

potser la importació de teixits per estampar juga ara un paper més important que en èpoques anteriors— i absència o migrat desenrotllament de la filatura, que continua a nivell de projecte. La permanència d'unes característiques —positives i negatives— a l'empresa-tipus del sector cotoner català durant el segle XVIII ve sancionada per l'ús bastant coherent de la denominació "fàbrica d'indianes" en els documents de l'època.

La presència del tissatge a la fàbrica d'indianes és quelcom de fonamental. No solament n'hi ha, sinó que el teler és ja la unitat de mesurament de la "fàbrica" des dels primers exemplars: el tissatge és, per dir-ho així, l'eix de l'empresa cotonera, el que li dona la consistència de "fàbrica". L'aparició del tissatge, amb totes les operacions subsidiàries, és el factor decisiu en la cristallització del sistema, per tal com són les exigències de tipus espacial del tissatge i de la seva coordinació amb una secció d'estampat les que defineixen l'entitat física de la "fàbrica". El que els documents registren a l'entorn de 1740, en comunicar-nos l'existència de fàbriques d'indianes, és la incorporació del tissatge i l'estampat en una unitat de producció que les reuneix i coordina. L'empresa d'estampat de teixits estrangers, cas d'haver existit com a primer tipus —ja que no se n'ha trobat cap evidència definitiva—, ha hagut d'aparèixer amb anterioritat.

Els privilegis concedits pel rei als primers establiments d'aquest tipus són explícits pel que fa a la complexitat de les empreses cotoneres catalanes i a la importància del tissatge en elles. Per exemple, la concessió de franquícies a la "fàbrica" de "Joan Pongem i Cia." el 1751, en el moment en què aquesta raó social, després d'un primer exercici quinquennal favorable, duplica les seves instal·lacions, ens diu, per mesurar aquesta operació, que "en las casas donde está establecida se trabaxa actualmente en darla extensión para aumentar treinta o quarenta telares más de los que ya tienen" i ens descriu la unitat de producció en aquests termes:

que se les concediessen iguales franquicias que a los demás fabricantes, respecto a mantener corrientes quarenta telares en una casa grande compuesta de diferentes oficinas para todo género de maniobras, fornos, calandria, abridores y demás peltrechos necesarios, almacenes, ingredientes para tintes, algodones en rama e hilados y un prado y casa extramuros de la ciudad, cerca del río Besós, para herbir y blanquear las indianas, con viviendas correspondientes para los operarios y abundantes aguas, con una azequia grande y sus caños, empleándose en todos los manejos ciento y veinte y dos personas.⁷

7. ACA, Audiència, *Diversorum*, vol. 494, fol. 273.

Segons les mateixes fonts, les vuit fàbriques d'indianes barcelonines que coneixem per a 1750 deuen haver ultrapassat els 300 telers. La insistència a avaluar la dimensió i el creixement de les empreses a partir dels telers i l'existència d'una relació entre nombre total de treballadors a la "fàbrica" i nombre de telers —3/1— revela que hi ha una proporció més o menys fixa entre la secció de tissatge i els altres departaments. La coherència entre les distintes seccions, típica de la manufactura, és ja un tret de les primeres fàbriques d'indianes. És aquest tipus d'empresa el que vénen a consagrar, com a exclusiu en el sector cotoner, les ordenances de 1767, que, en haver de fixar un llindar per a la manufactura, ho fan —com no?— a partir dels telers:

Sólo se reputarán por fábricas y podrán gozar de las franquicias que les tengo concedidas y tuviere a bien concederles aquellas que a lo menos tengan 12 telares corrientes, prado propio u alquilado para blanquear, moldes, mesas para pintar, calderos para hervir, calandria, bruñidor y demás utensilios necesarios.⁸

Si el tissatge i l'estampat són igualment consubstancials amb la forma definida per les ordenances, la qual, com veurem, es mantindrà durant tot el període estudiat, quant a la filatura el que és propi de les fàbriques d'indianes del segle XVIII és l'absència de seccions de filats prou desenvolupades per abastar tots els telers i, com a conseqüència, la dependència respecte a centres productors estrangers. Des de les primeres "fàbriques", el pacte amb els comerciants maltesos importadors del cotó filat de Llevant no solament ha resolt el problema, sinó que ha representat per als fabricants barcelonins la possibilitat d'expandir-se minimitzant les inversions a la fase menys remuneradora del procés productiu i d'aprofitar el generós sistema de terminis per reduir considerablement el capital circulant a llurs empreses. Per aquesta raó, la gran majoria dels fabricants barcelonins considerarà fins a finals de segle l'empresa de filar cotó a Catalunya com a contrària als propis interessos. De fet, els intents d'establir la filatura abans dels anys 1785-1789 responen més a moviments conjunturals que no pas a plantejaments a llarg terme i d'abast general. Això no exclou, tanmateix, l'existència d'un programa i de plantejaments teòrics sobre la necessitat d'integrar la filatura.

Per a l'època de les primeres generacions de "fàbriques" ja hi ha notícies de filatura. A Mataró, Jaume Campins introdueix la filatura de cotó americà abans de 1748, i a Barcelona Bernat Glòria ho fa també com a mínim des de 1751. Les raons d'aquestes iniciatives —que no

8. BC, F. Bonsoms, n.º 7.444: *Ordenanzas para las fábricas de indianas, cotonadas y blavetes de Cataluña*, aprovades pel rei el 4 d'octubre de 1767 i publicades a Barcelona el 27 de febrer de 1768.

són les úniques— cal cercar-les en l'encariment conjuntural del cotó de Malta.⁹ Malgrat totes les grans esperances expressades i els informes favorables, l'eclipsi d'aquestes filatures primerenques és aviat total, de tal manera que la renovació dels esforços per part de Josep Canaleta el 1765 ha pogut ésser considerada com la implantació de la primera filatura cotonera a Espanya.¹⁰ Seguit aviat per altres fabricants, Canaleta no és pas més afortunat que els seus predecessors, almenys si interpretem l'empresa com un esforç per incorporar totalment la filatura. Les raons de la fallida són les mateixes en ambdues ocasions: ha estat suficient una maniobra conciliadora dels maltesos tan bon punt l'amenaça de perdre llur mercat ha estat massa pròxima perquè totes les filatures barcelonines anessin en orris. Però ¿no era precisament una rebaixa en els preus del cotó filat l'objectiu principal dels fabricants barcelonins? El baix preu de l'instrumental ha fet possible el joc una i altra vegada: emprendre la filatura en el moment precís en què les exigències dels maltesos augmenten i abandonar-la després que aquests han modificat llur política.

Els èxits conjunturals d'un Glòria o d'un Canaleta no han d'ocultar llur brevetat ni enfosquir el fet veritablement cabdal que el sistema de terminis en el pagament de les primeres matèries ha estat la pedra fundacional de bona part de les "fàbriques" barcelonines i ha pesat en la presa de decisions de cada fabricant. En excloure tàcitament la filatura de la "fàbrica-tipus", les ordenances de 1767 són a la vegada l'expressió d'una situació de fet i el testimoniatge de la voluntat realista de separar dos problemes: la regularització del sistema manufacturer i la nacionalització de la filatura. El 1771, una vegada els intents dels anys seixanta han fracassat visiblement, els agents de la Junta de Comerç diuen:

Reconocieron aquellos fabricantes que la dilatada y penosa maniobra de los hilados tenía absorbida una buena parte de los fondos de sus fábricas con anticipación al primer uso que podían hazer del algodón hilado, y por consiguiente es regular entrassen en cálculo de comparación haciendo la cuenta que, pudiendo apenas circular por una tercera parte de su fondo aplicando[se] a los algodones de América,

9. Vegi's a CARRERA I PUJAL, *op. cit.*, vol. IV, pp. 140-141, especialment el resum de la consulta de la Junta de Comerç el 1752, que no hem pogut consultar directament però que és decisiva per al tema. Vegi's també Carmelo VIÑAS MEY, *Las compañías de comercio y el resurgimiento industrial de España en el siglo XVIII* a "Revista Nacional de Economía", XII (1922), pp. 258-275.

10. "Según se desprende del acta de la sesión celebrada por la Junta de Comercio de Barcelona en 26 de septiembre de 1765, la primera fábrica de hilados de algodón que hubo en España fué la que estableció entonces don José Canaleta" (Ángel RUIZ I PABLO, *Historia de la Real Junta Particular de Comercio de Barcelona*, Barcelona, 1919, p. 99). Ho repeteixen Lucas BELTRÁN FLÓREZ (*La industria algodonera española*, Barcelona, 1943, p. 29) i Francesc TORRELLA I NIUBÓ (*El moderno resurgir textil de Barcelona*, Barcelona, 1961, p. 15), entre altres autors.

difícilment podia deixarles un seys por ciento sobre su caudal aun quando aprobechassen diez y ocho sobre lo girado; en lugar de que, empleando los algodones de Maltha hilados que les conceden a 12, 18 y 24 meses de plazo, pudiendo circular por cinquenta con un fondo de treynta mil pessos, les quedavan diez por ciento libres, aunque sobre lo circulado ganavan sólo una tercera parte de lo que con los de América.¹¹

El llenguatge és enrevessat, però els elements per al càlcul són prou clars perquè ens adonem del punt de vista dels propietaris de les fàbriques d'indianes. Els mateixos informants de la Junta de Comerç, tan favorables a l'establiment de la filatura a Catalunya, reconeixen que, com que l'empresa no és remuneradora a curt terme, no cal pensar que el problema sigui resolt a nivell de cada una de les "fàbriques" mitjançant la implantació de seccions de filats proporcionals a la resta dels departaments de la manufactura. L'alternativa que proposen alguns fabricants ("Convendría se plantase una compañía de buen fondo que, encargándose de hazer hilar de su cuenta, vendiese después los hilados a las fábricas como lo hazen los maltheses") és declarada utòpica pels agents de la Junta ja en el mateix document citat de 1771: "Proyecto de que nunca habrá quien se encargue por lo mismo que ellas [las fábricas de indianas], siendo muy interessadas, le abandonan". Tota la trajectòria de la reial companyia de filats de cotó americà, que està a punt de començar, no invalida, de fet, aquesta sentència.

El capital inicial d'una fàbrica d'indianes i els pactes referents a capital a les actes vénen determinats per aquest plantejament del negoci. Comparat amb les inversions en negocis contemporanis d'altra mena —fins i tot botigues de teles— el capital d'una "fàbrica" és petit. La confrontació és útil en la mesura en què ens indica que reunir la quantitat necessària per implantar i fer funcionar una "fàbrica" no era pas una dificultat dins del món dels comerciants barcelonins del segon terç del segle XVIII. Ens explica també la posició secundària que en un principi ocuparen les "fàbriques" en el conjunt dels grans negocis dels grups de propietaris; estaven sovint immerses en un complex econòmic format per barques, arrendaments, construcció urbana, assegurances i, no cal dir-ho, botigues de teles. Més enllà, la comparança resulta perillosa i suggereix una petitesa del fenomen que es contradia amb la força de la seva acció sobre, per exemple, les estructures urbanes. Els capítols dits "d'urgències" a les actes, que tendeixen a reduir el capital circulant al mínim per una fórmula de préstec gracios en cas de desajustament entre ritme d'entrades en caixa i de pagaments, ens indica fins a quin punt les xifres de capital social pactat són relatives. Per altra part, si cerquem

11. BC, JC, lligall 51, n.º 1, fol. 5 vº - 6.

altres termes de comparança ens adonarem aviat que la inversió necessària per establir una manufactura no és gens negligible. Dins del sector tèxtil específicament, la fàbrica d'indianes exigeix una inversió elevada, sobretot en immobles, que suposa una ruptura amb altres formes vigents a l'època: artesanat gremial, comerciant-manufacturer i sistema domèstic. Naturalment, els més ben situats per copsar-ne la idiosincràsia foren els contemporanis dels seus primers passos:

para poner corrientes estas fábricas son necesarios varios y costosos prerequisites, como son un opera[to]rio cubierto y capaz para los telares, asoteas espaciosas para los dibujantes, pintores y gravadores, y prados llanos y a menos con intermediación a alguna laguna, asequia, noria o estanque para el blanqueo de los lienzos, enjuto y soleo de las indianas.¹²

La traducció d'aquests "prerrequisits" en xifres de capital és ja més difícil, per tal com la quantitat varia no solament amb l'evolució, sinó també per causa de factors específics per a cada grup de propietaris —relació amb societats mercantils, immobles de propietat o de lloguer, etc—. Aquests darrers factors ens són sovint desconeguts —les fonts no ofereixen constantment la composició dels capitals— i la comparació entre unes i altres empreses esdevé difícil. Tanmateix, si acceptem com a hipòtesi que ha d'existir en un moment donat una correlació entre quantia del capital i dimensió de l'empresa i que aquesta es pot expressar en nombre de telers, és possible d'arribar a uns càlculs aproximatius. El càlcul sobre el grup de les "fàbriques arreglades" a les prescripcions de les ordenances durant el període 1767-1772, basat en els capitals d'actes i balanços, ha donat com a resultat que, amb dimensions molt diferents —des dels 12 telers fins als 80, la qual cosa representa tota l'escala—, hi ha una certa coincidència: la quantitat de lliures per teler oscilla entre les 700 i les 1.000, i la màxima freqüència es troba entre les 800 i les 900. El capital d'una "fàbrica" de 12 telers —dimensió mínima permesa— durant aquests anys ve a ésser, doncs, de 10.000 lliures.

Per a les primeres "fàbriques" dels anys trenta i quaranta els capitals poden ésser més elevats, especialment perquè la dimensió dels establiments és superior en els primers decennis: els 40 i 50 telers, que després de 1768 seran excepcionals, són dimensions corrents el 1750. La societat "Joan Pongem i Cia." inverteix, per a implantar la seva "fàbrica" de 40 telers el 1747, la quantitat de 15.000 lliures, valor dels immobles, instrumental i primeres matèries adquirits. En els anys seixanta, empreses amb un futur brillant com "Alegre i Gibert" (1761),

12. AHB, Ajuntament, *Representacions*, 1776, fols. 60-106.

“Josep Aimar i Cia.” (1762) i “Josep Buch, Armengol i Cia.” (1763) comencen amb 9.000, 12.000 i 7.000 lliures respectivament, malgrat que totes tres estan formades per individus que han esmerçat en altres tipus de negocis importants quantitats.¹³ Altres empreses començaran amb capitals substancialment més baixos. La tendència a implantar la “fàbrica” amb la dimensió mínima per engrandir-la posteriorment i el recurs al crèdit en l’adquisició de les primeres matèries, i especialment el cotó filat, són els elements principals per explicar la feble base de les manufactures.¹⁴

El fenomen de l’ús dels recursos per reduir el capital inicial ha estat observat a nivell internacional, i no solament a la manufactura, sinó també a la indústria mecànica, i ha induït determinats autors a negar la importància històrica de l’acumulació primitiva. Oportunament Dobb ha recordat el doble significat del concepte: no es tracta únicament de la concentració de mitjans per part de determinats individus i grups, sinó també del desposseïment d’altres sectors de la societat que aquesta concentració ha consumat.¹⁵ Com veurem tot seguit, l’efectivitat de la formulació barcelonina de la manufactura ha estat considerable per consumir la separació entre la força de treball i els seus instruments.

III. LA LLUITA PER LA CONSOLIDACIÓ DE LA MANUFACTURA

La promulgació de les ordenances de 1767 és una fita en el desenvolupament manufacturer: elles clouen l’època de les “fàbriques” com a indústria lliure —per oposició als gremis, dels quals són protegides mitjançant franquícies reials— i n’obren una altra de reglamentarista —per oposició a les formes lliures segregades per la mateixa manufactura i que amenacen la seva existència. La reglamentació, inspirada en les grans fàbriques d’indianes ja existents, regirà l’època d’expansió i consolidació del sistema, de tal manera que els contemporanis han pogut atribuir, en determinat moment, la multiplicació del nombre d’empreses a l’efecte favorable de les ordenances.

De fet, les ordenances han tingut conseqüències positives com a ins-

13. Per a “Alegre i Gibert”, BC, Arch. IC, n.º 1, Alegre, 405: “Fàbrica de indianas. Debe y Haber (1761-1770)”, fol. 1. Per a “Josep Aimar i Cia.”, AHPB, *Sebastià Prats*, llibre 7.º, 1765-1767, fol. 88 ss. L’acta de “Josep Buch, Armengol i Cia.” és la n.º 9 de l’Apèndix 2. Quant a la varietat i dimensió dels altres negocis dels Alegre, vegi’s Pierre VILAR, *Catalunya dins l’Espanya moderna*, vol. IV, p. 429-517. El grup de “Josep Aimar i Cia.”, la figura central del qual és el mestre de cases Josep Ribas i Margarit, emprèn negocis ben diversos —construcció urbana, comerç de sucre a les Antilles, arrendaments de drets, etc.—: AHB, *Fons patrimonials*, sèrie V: Ribas-Clascar.

14. Vegi’s Apèndix 1.

15. Maurice DOBB, *Estudios sobre el desarrollo del capitalismo*, Buenos Aires, 1971, pp. 223-224.

trument en la lluita per la consolidació de la manufactura, però han determinat, de retruc, una certa congelació de l'evolució del sistema.

Les ordenances han fomentat l'aglutinament dels empresaris. En efecte, les "fàbriques arreglades" a les prescripcions del reglament, que el 1768 són 25 a Catalunya —22 de les quals a Barcelona—, es converteixen immediatament en una garantia de consolidació de la manufactura de teixits i estampats mitjançant la cristallització en un "cuerpo de fábricas" que podrà actuar prop del rei i dels ministres com a organisme representatiu. Per exemple, a l'època de la promulgació, el govern de Madrid dicta unes mesures que protegeixen indirectament els estampats nacionals. Els fabricants barcelonins propietaris d'empreses reglamentades actuen col·lectivament a fi que les mesures reials siguin esteses també al ram dels teixits. Amb el resultat favorable de la gestió es tanquen les darreres possibilitats d'importació de gèneres especials per estampar deixades per les ordenances i, per bé que aquesta no és l'última paraula sobre el problema de les importacions, revela un grau de desenvolupament notable, tant per la capacitat de reforçament de la coherència tissatge-estampat com per la capacitat d'arribar a posicions assumides col·lectivament.¹⁶

En aquest sentit, la reglamentació ha facilitat un determinat tipus de desenvolupament manufacturer i hom pot considerar la data de la promulgació com el moment de trànsit entre els dos temps del procés d'implantació manufacturera: acaba ja l'època dels capdavanters —recerca i definició de formes— i en comença una altra d'aprofitament generalitzat de les conquestes del període anterior, objectivitzades en els capítols de les ordenances; època caracteritzada per la proliferació de les "fàbriques" a dins i a fora de la ciutat. A Barcelona, el nombre de "fàbriques arreglades" —és a dir, les empreses de tissatge i estampat amb un mínim de 12 telers— ha passat de 22 el 1768 a 36-38 el 1778-1779 i a 62 el 1785.¹⁷

Inspirades directament en l'experiència de les grans empreses manufactureres consolidades, les ordenances han representat molt bé durant un temps els interessos dels propietaris manufacturers i han estat un instrument en la lluita per la consolidació del sector. El gran perill en aquesta època ha estat la tendència a la dissolució que amenaça sempre la manufactura, i particularment si no evoluciona.¹⁸ En fixar un llinar, per dessota del qual les empreses han de desaparèixer, el capítol primer del reglament determina la necessitat d'ésser propietari d'unes

16. Hi ha tres representacions dels fabricants al rei en aquest sentit, datades el 13 de maig de 1768, el 14 de setembre del mateix any i el 31 d'octubre de 1771 (BC, JC, lligall 53, n.º 4, fols. 1-8; n.º 5, fols. 2-6; i n.º 8, fols 1-5 respectivament).

17. BC, JC, lligall 53, n.º 4, fol. 2 i n.º 40 (per a 1768), n.ºs 23 i 24 (per a 1778-1779) i lligall 51, n.º 13, fol. 2 (per a 1785).

18. Karl MARX, *op. cit.*, pp. 56-57.

instal·lacions, d'un instrumental i d'uns productes, és a dir, determina una inversió inicial. El fet que aquesta inversió inicial pugui ésser rebaixada per diversos procediments no anul·la el seu caràcter selectiu, ans al contrari: les facilitats que els grans empresaris troben per reduir la xifra de capital inicial mitjançant l'ús dels sistemes de crèdit —possibilitat determinada per una posició ferma en el món dels negocis— o mitjançant l'habilitació d'immobles de propietat —que pressuposa la condició prèvia de propietari— no existeixen per a homes sense el coixí del capital comercial. Aquesta diferent posició respecte al problema del capital inicial obre un abisme entre uns i altres molt més profund del que suggereixen les quantitats moderades esmerçades de fet pels grans comerciants. En aquestes condicions, la persecució oficial contra les “fàbriques no rreglades” és la forma legal de l'expropiació dels mitjans de producció.

Les formalitats paragramials de les ordenances en altres capítols no comprometen, en el fons, el caràcter capitalista del sistema. Les ordenances reconeixen, efectivament, el monopoli de la direcció tècnica de les “fàbriques” a favor dels tècnics en composició de colors i estampat sobre cotó, i al mateix temps institueixen un títol de “fabricant” i les condicions per obtenir-lo. Malgrat les similituds formals amb les cerimònies d'accés a les mestries gremials artesanes es tracta de quelcom ben diferent. Mentre les despeses de capital en el gremi artesà són insignificants, el “fabricant” no pot exercir el seu ofici sinó en una “fàbrica”, és a dir, en un organisme complex que exigeix una forta inversió. Si el “fabricant” no pot garantir aquesta inversió, no pot exercir lliurement el seu ofici, a diferència del mestre gremial.

Enfront de la versió que alguns tècnics sense prou potencial per muntar una “fàbrica arreglada” volen fer de les ordenances com a equivalents a un estatut gremial, els agents de la Junta de Comerç posaran en relleu l'existència de dues condicions per exercir l'ofici: coneixements tècnics i instal·lacions apropiades. El camí dels “fabricants” per convertir-se en empresaris industrials passa necessàriament pel capital.¹⁹

La importància de les “fàbriques no arreglades” pel que fa a la producció, és a dir, la capacitat de competir amb les grans, és dubtosa i l'argument utilitzat en la lluita, el perjudici ocasionat per l'escassa qualitat dels productes dels tallers clandestins, és com a mínim una mitja veritat. De fet, i tal como ho presenta un dels agents de la Junta de Comerç, sembla bastant clar que l'existència de formes no capitalistes de producció d'indianes vivint a l'empara de les grans manufactures és un obstacle per a aquestes en la mesura en què ofereixen una sortida de recanvi als tècnics i oficials de les “fàbriques”, que poden mantenir

19. BC, JC, lligall 53, n.º 25, fols. 22-29.

l'amenaça d'establir-se independentment. Enfront d'aquest fet, cal una posició col·lectiva dels propietaris de les "fàbriques", perquè, mentre hi hagi aquesta porta oberta i mentre els propietaris es robin mútuament els treballadors més qualificats, la disciplina fabril serà una utopia:

¡Qué diferencia entre el concierto, silencio y método o subordinación que se observa en las fábricas de Inglaterra y aquella especie de desorden o anarquía que reyna en las nuestras! No ay cosa más justa que conservar el operario la libertad de trabaxar en el taller que le acomoda; pero tampoco lo es menos que se adopten aquellas medidas que, sin perjudicar en lo esencial esta libertad suia, le obliguen suavemente a guardar acia sus dueños aquellas atenciones y miramientos que les deven.²⁰

A part de la consolidació de la manufactura de tissatge i estampat, com a fet no especificat per les ordenances, resta en aquest període central —1767-1785— el problema de la filatura, que es planteja com a empresa col·lectiva del cos de "fàbriques arreglades". En efecte, com un pas més al si de la virada proteccionista del govern espanyol entorn de 1770, el cercle reial, animat pels intents barcelonins efectuats des de l'any 1765, tracta de promoure la filatura del cotó americà. La iniciativa arriba a Barcelona quan, com hem notat més amunt, els empresaris locals han deixat de filar.

El resultat de la pressió reial, materialitzada en mesures aranzel·làries que són temporalment neutralitzades en cas que els fabricants barcelonins s'interessin efectivament per la filatura del cotó americà, és la companyia de filats integrada per totes les fàbriques d'indianes arreglades (agost de 1772). Aquesta empresa col·lectiva ha pogut semblar una iniciativa de gran volada contemplada des de l'exterior, però de fet té més importància com a cristallització definitiva del cos de fàbriques —instrument de diàleg entre els fabricants i de pressió sobre el rei, per una part, i sobre els proveïdors maltesos, per l'altra— que com a centre de producció de filats. La companyia era concebuda pels fabricants barcelonins com a empresa ruïnosa i interpretada com una càrrega tributària més sobre la manufactura, de tal manera que és posada en marxa únicament per tal de garantir al rei una quota mínima de consum del cotó americà i aconseguir d'aquesta manera la suspensió de les noves càrregues sobre el cotó maltès. Totes les fàbriques d'indianes inverteixen en la companyia en proporció amb la dimensió expressada en telers, però la contribució per teler era tan baixa que el capital reunit era l'equivalent al d'una fàbrica d'indianes. Naturalment, els resultats no foren massa falaguers: en dos exercicis anuals, la societat no arribava

20. BC, JC, lligall 51, n.º 16, fol. 35.

a produir un 10% del cotó filat necessari per abastar els telers de les empreses associades durant el mateix període. Ben aviat, i de la mateixa manera que les iniciatives particulars prèvies, la societat s'eclipsà; una nova maniobra dels maltesos es troba a la base d'aquesta disgregació:

[Después de la formación de la compañía] vióse —[lo] que fue una de las mayores ventajas— repentinamente abatido el despótico arbitrio con que los extranjeros, singularmente los malteses, imponían la ley a estas fábricas con la mala calidad y subidos precios de sus algodones hilados; pues, amenazados que la establecida compañía les había de hacer frente libertando a sus interesados de la triste necesidad de proveer de sus algodones, procuraron desde aquel instante tener siempre abastecidos estos almacenes de esta primera materia con abundancia, finura y baratez [...]; dexándose alucinar la mayor parte [de los fabricantes] de las momentáneas apariencias que les proporcionaba una fingida moderación, empezó a dexar entibiar sus primeros fervores, clamando por el algodón de Maltha por más fino y más barato y por el olvido de la establecida hilanza por la pérdida que les acarrea. No erraban el cálculo en el careo de uno y otro modo de proveer de algodones, pero lo erraron disformemente no entendiendo que la conveniencia con que acopiaban el de Maltha era efecto positivo y cierto de la erección de aquella compañía.²¹

Si la fallida de la primera companyia de filats ha pogut ésser atribuïda a les dificultats de la manufactura i del comerç durant l'època de la guerra per la independència dels Estats Units, la renovació de la societat de filats el 1783, en plena expansió postbèlica, desemboca en una empresa igualment limitada, per bé que tindrà, a través de successives renovacions, una vida molt més llarga que la seva predecessora. El seu semifracàs, tanmateix, té un significat ben diferent i és el símptoma d'un canvi general en l'economia catalana i en el sector cotoner especialment.

IV. LA LLUITA PER LA MODERNITZACIÓ

La situació general en plantejar-se la renovació de la societat de filats el 1783 és diferent; alguns dels obstacles existents el 1772 han desaparegut: des de 1775 es registra un increment suficient de la producció cotonera a Amèrica i el problema de l'espinolament a les colònies ha estat resolt; des de 1778 el port de Barcelona pot prescindir de Cadis i comerciar directament amb l'imperi ultramarí; des de 1779, la iniciativa privada ha tornat a emprendre la filatura a Catalunya amb

21. BC, JC, lligall 51, n.º 13, fol. 4 v.º

cotó de Llevant; i abans de la renovació de la societat es coneixen ja a Barcelona els efectes multiplicadors de la nova maquinària anglesa i la introducció de la "jenny" sembla imminent; finalment, el desenllaç victoriós de la guerra per la independència americana obre una conjuntura tan favorable per a la indústria i el comerç catalans que a Barcelona es calcula que les "fàbriques" poden doblar la producció d'indianes sense perill de saturar el mercat. Tots aquests elements no juguen, tanmateix, a favor del restabliment de la companyia privilegiada; i en el semifrancàs de la nova companyia, per bé que hi continuen jugant els malditosos, les discrepàncies entre els empresaris catalans mateixos i d'aquests amb el govern de Madrid, el fet més remarcable és que coincideix amb el començament de l'interès dels fabricants barcelonins per establir la filatura: el pacte establert el 1772 ja no és remunerador per als fabricants. La filatura en si mateixa comença, amb la gran expansió de les activitats, a presentar-se com a empresa atractiva a nivell de cada empresari.

La fi de la companyia privilegiada, del monopoli, coincideix amb una decadència general del reglamentarisme en el sector. Els intents d'aplicació de les ordenances decauen radicalment en el moment en què els encarregats de vetllar pel compliment topen amb els grans fabricants i després d'una campanya d'inspeccions multen algunes "fàbriques" prestigioses per incompliment de les prescripcions de 1767. A les respostes indignades dels interessats seguirà un document signat pel més acreditat dels empresaris catalans, el baró de la Vall-roja, ell mateix redactor i inspirador de part de les ordenances: l'atac contra les "fàbriques arreglades" per part dels agents de la Junta de Comerç no és, segons ell, justificable, perquè "en vez de fomentar los progresos de ellas se las desanimará, lo que sería en descrédito de esta Real Junta, cuyas miras sólo es de creher sean impedir los abusos que la codicia de algunas fabriquillas puede subrepticamente cometer en los texidos, operaciones, colores y tintes establecidos y que el público no puede conocer; y no en lo que modernamente se invente, como son los colores de las presentes muestras de lino y algodón".²²

A part del característic intent de desviar l'atenció cap a les "fàbriques no arreglades", el que és més significatiu en aquest document de 1780 és que revela que, en aquesta època, els interessos dels grans fabricants són ja contradictoris amb els principis tècnics establerts per les ordenances de 1767. La contradicció de base entre el principi d'ordenança —adaptat a l'estancament tècnic típic de l'artesanat tradicional— i la manufactura, abocada a la innovació i a l'evolució constant, esclata finalment: la nova consigna serà d'obrir pas a la innovació tècnica.

22. BC, JC, lligall 53, n.º 35, fol. 12 v.º

La coincidència posterior d'aquests esdeveniments amb la virada governamental cap a la liberalització de les formes de treball incidirà en una crisi del reglamentarisme en el sector cotoner. Després de 1785, la divisió entre "fàbriques arreglades" i "fàbriques no arreglades" ja no és aplicada i s'obren noves possibilitats per als empresaris, ja no obligats a adoptar la forma prescrita el 1767: la diversificació progressiva de les empreses en serà la conseqüència principal. De les 110-115 empreses cotoneres existents el 1790-1793 n'hi ha, ultra les fàbriques d'indianes, que són de molt el tipus predominant, d'altres especialitzades en blanqueig, tissatge, filatura, estampat o altres operacions aïllades. El 1797 existeixen a Barcelona, segons l'"Almanak Mercantil", 90 fàbriques d'indianes i 35 de teixits especials.²³ Les actes de societat, que ens ofereixen informació sobre els nous establiments i sobre les modificacions dels antics, ens permeten de copsar des d'una altra perspectiva el sentit de l'evolució: sobre 93 actes de companyia entre 1746 i 1808, 63 corresponen a fàbriques d'indianes, 9 són de filatures i 21 d'altres tipus minoritaris. Les primeres són gran majoria fins al 1785 —44 sobre 52—, minven entre 1786 i 1795 —12 sobre 18— i són ja minoria després de 1796 —7 sobre 23—. Tanmateix, les empreses que no corresponen al tipus predominant, llevat d'excepcions, no representen un avanç cap a formes més perfectes: les xifres i pactes sobre capital i l'estructura de les relacions entre els socis de la major part de les empreses de filatura, per exemple, revelen una pobresa aclaparadora. Les grans transformacions, en general, es produiran al si de les fàbriques d'indianes, i entre aquestes transformacions cal situar també la incorporació de la filatura.

El retard en l'organització de filatures rellevants a Catalunya ha fet que coincideixi finalment amb el ple impacte de les tècniques mecàniques angleses: al problema de la filatura s'afegeix d'aquesta manera el de la modernització dels procediments industrials, i la resolució del doble problema serà la prova de foc per als empresaris manufacturers en una conjuntura que aviat no serà tan favorable. A la gran expansió dels anys 1783-1792 succeeix, des de 1793, una època de dificultats que es prolongarà durant els primers anys del nou segle. Cap al 1790 la meitat dels filats consumits per les fàbriques d'indianes estarà ja elaborada a Catalunya. El 1802, malgrat les interrupcions del procés, l'entrada en vigor dels impediments legals d'importar cotó filat serà finalment possible. En aquest moment, amb la incorporació de la filatura, la manufactura catalana entra en una fase de maduresa i, en produir-se aquest pas

23. Per a 1790, BC, JC, lligall 51, n.º 20, fols. 12-14. Per a 1793, AHB, *Guerres*, lligall 30 (Guerra dels miquelets): "Contribución annual a la que en virtud de subscripción voluntaria se han obligado los bajo nombrados dueños de fábricas de pintados de la ciudad de Barcelona durante las ocurrencias de S. M. con motivo de la actual guerra con la Francia". Per a 1797, "Almanak mercantil o Guía de comerciantes" (Madrid, 1797).

mitjançant maquinària moderna, esdevé al mateix temps primer nucli del que serà la indústria moderna. Després d'aquesta fase dels capdavanters de la mecanització, tancada provisionalment el 1808, seguirà, assolida la represa dels anys trenta del segle XIX, una fase de generalització del vapor i l'adveniment irreversible del sistema fabril.

V. L'ACUMULACIÓ MANUFACTURERA I ELS INICIS DE LA MECANITZACIÓ

A través de tot el procés que acabem d'esbossar en les seves línies més generals —el procés que porta de l'establiment de les primeres fàbriques d'indianes a la implantació de la filatura i la introducció de la "mule" moguda per força hidràulica o de vapor—, és observable a nivell d'empresa una certa unitat, malgrat les virades de la política industrial i les crisis: no hi ha trencaments que suggereixin l'existència de canvis "revolucionaris", sinó una evolució, un creixement, una flexibilització. Les insuficiències de la formulació local, de la fàbrica d'indianes tal com apareix entorn de l'any 1740 i tal com és definida per les ordenances de 1767, no han estat un obstacle decisiu per impedir que, en general, els primers grans passos de la mecanització es fessin en el marc de les empreses tradicionals. L'element bàsic que, superant els plantejaments limitats de la primera època, ha permès l'evolució ha estat l'acumulació de capital.

En efecte, la solució maltesa al problema de la filatura —l'obstacle més definit al ple desenrotllament del sector cotoner català— ha estat determinada per la voluntat de reduir al mínim la inversió inicial a la fàbrica d'indianes. Per trencar un cercle viciós abocat a l'estancament i a la dissolució de la manufactura, la condició bàsica era incorporar la filatura a les altres fases de fabricació, adaptar els ritmes respectius i ajustar-los fins a fer possible l'abastament dels mercats tradicionals i la conquesta de noves posicions. Això exigia un augment de les inversions, un compromís més ampli dels inversors i empresaris amb el negoci industrial i una ampliació dels cercles interessats. Doncs bé, les fàbriques d'indianes setcentistes han estat eficients en l'elaboració de les condicions per al canvi.

Després de la moderada inversió inicial, els beneficis han estat considerables i, per bé que els repartiments periòdics dels guanys entre els interessats han desviat una part important cap a altres negocis o inversions improductives, el sector cotoner ha estat el primer i principal beneficiari: ho ha assegurat la pràctica normal de la reinversió dels beneficis anuals fins al final del quinquenni, que és normalment el terme fixat per a la vida de la societat. Després dels cinc anys, i si la societat ha de continuar les seves activitats, és comú un augment de la quantia

del capital, és a dir, que una part dels beneficis queda definitivament incorporada; la documentació notarial i sobretot la que procedeix dels controls municipals sobre la construcció palesen la coincidència de les ampliacions de les unitats de producció amb els moments de renovació del compromís entre els socis. A més d'aquesta forma de reinversió directa, hi ha altres formes a través de les quals els beneficis manufacturers reverteixen en el sector: l'aprofitament que en fan els tècnics és exemplar.

Efectivament, si hem dit que la submissió dels "fabricants" al capital ha estat un fet imposat per la manufactura, també han estat els "fabricants" beneficiaris privilegiats en el guany manufacturer. La importància dels coneixements tècnics de composició química dels colors i d'estampat, coneixements posseïts per una minoria, ha determinat aquesta situació de privilegi. Després de la introducció de la tècnica per part d'estrangers contractats per una sèrie de grans comerciants barcelonins, la difusió dels coneixements serà objecte d'estricta control: algun comerciant veurà l'interès d'adquirir personalment la tècnica, però la tendència més general serà de col·locar sota el mestratge dels tècnics estrangers individus formats prèviament en un gremi tèxtil.²⁴ A partir d'aquests, i malgrat totes les precaucions per preservar el "secret", la difusió serà inevitable i a cada generació el cercle de coneixedors serà més ampli. Els sous extraordinaris i les participacions especials en els beneficis hauran beneficiat, mentrestant, les primeres generacions de "fabricants", que o bé ascendiran al nivell de socis de l'empresa, o bé cediran a les sol·licitacions d'altres comerciants inversors potencials, o bé intentaran d'establir-se sols concentrant capital del cercle familiar.²⁵ A través d'aquest procediment, el control del sector anirà escapant progressivament de les mans dels grans comerciants —per als quals la "fàbrica", després de tot, és només un dels negocis i no pas el més important— per passar a un nou empresariat específicament industrial que ha de jugar un paper revolucionari.²⁶

24. Exemple de la primera opció és el cas de Joan Pau Canals, després baró de la Vall-roja: "El padre [...] había establecido en Barcelona una fábrica de indianas en 1738 y para su mayor perfección trajo algunos fabricantes extranjeros. El misterio que estos hacían sobre los ingredientes de los colores, tintes y operaciones que se necesitan para las indianas y otras manufacturas y el ver que la mayor parte de ellos venían de fuera de España excitó el deseo y la curiosidad del Sr. D. Pablo á que estudiara sobre el descubrimiento de aquellos simples y sobre los medios de radicar en España su cultivo y aprovechamiento" (Fèlix TORRES I AMAT, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*, Barcelona, 1836, p. 137, s. v. "Canals"). Exemples de la segona solució, molt més freqüent, a Agustí DURAN I SANPERE, *loc. cit.*

25. Ja el 1747, Miquel Formentí cobra com a "fabricant" 360 lliures anuals. Generalment les companyies estableixen un salari de 300-500 lliures i una part —entre una desena i una sisena part— dels beneficis. Hom pot comparar aquesta situació amb la d'un administrador d'una botiga de teles —amb un capital superior al de la "fàbrica" referida—, que rep un salari anual de 100 lliures (Pierre VILAR, *op. cit.*, vol. IV, p. 213).

26. Karl MARX, *op. cit.*, llibre III, vol. I, pp. 342-345.

La societat "Josep Buch, Armengol i Cia." ha començat el 1763 amb 7.000 lliures de capital i es troba a la fi dels cinc anys amb 24.000, tot i que almenys un dels socis ha retirat la meitat dels beneficis; a la renovació de 1767, l'admissió d'un nou soci amb 8.000 lliures porta el capital total a les 32.000. El primer quinquenni ha permès als socis d'admetre —i en condicions d'igualtat!— un company que aporta ell sol una quantitat superior al capital inicial de l'empresa: l'acumulació permet la centralització de capitals, és a dir, l'ampliació del grup d'inversors a la manufactura. Des del mes de juliol de 1767 —data de la renovació del compromís— fins al gener de 1769 els beneficis pugen a 10.400 lliures, i entre aquesta darrera data i octubre de 1773 han ascendit a 16.800 lliures més, cosa que porta el capital de balanç en aquest darrer any a 59.200 lliures. La societat es mantindrà fins al 1793 i la "fàbrica" continuarà funcionant amb altres noms socials —"Josep Buch, Nadal i Cia." i "Josep Buch, Nadal, Menor i Cia."— fins al 1797 com a mínim. Importants obres d'ampliació es realitzen amb motiu de la primera renovació, el 1767, i després el 1777 i el 1784. El "fabricant" d'aquesta manufactura, Joan Pau Olsina, que ha estat objecte d'un tracte de favor a l'acta de 1763, instal·larà el 1781 una "fàbrica" pròpia, de dimensions respectables, que funcionarà amb el nom de "Joan Pau Olsina i fill".²⁷

Els exemples de creixements espectaculars es podrien multiplicar a base dels balanços, dels llibres de "fàbrica", de les actes i d'altres tipus de documents tot al llarg del període estudiat; l'impuls màxim es registra durant el gran decenni 1783-1792, però no manquen notícies semblants per a altres períodes: és el cas dels Canaleta durant els anys cinquanta i seixanta, els Formentí i els Ribas-Aimar durant els seixanta, els Català-Sivilla durant els quaranta últims anys del segle, els Magarola durant els seixanta i els vuitanta, els Aribau, Marià Rovira, Castelló-Armet-Salgado i els Gallissà-Amat des de l'època de la guerra contra Anglaterra, i els Clarós, Anglès-Rull-Tresserras, Ramon, Gònima i Amat ja cap al final del segle i començaments del XIX. De la mateixa manera els exemples de tècnics sortits de "fàbriques" alienes per muntar empreses de propietat individual o familiar es poden prolongar fins al final de segle; els grans noms d'aquesta època tenen en gran part aquesta procedència: els Ramon, separats de la societat "Joaquim Espalter i Rosàs i Cia."; Erasme de Gònima, ex-"fabricant" de "Fèlix i Francesc Magarola, germans"; Segimon Mir, sortit de "Gaspar Soler i Cia."; Joan Rull, ex-soci de "Geroni Anglès, Rull i Cia.", entre altres.

El procés general de creixement es reflecteix perfectament a les actes:

27. Vegi's Apèndix 2, actes n.º 9 i 11; AHPB, Joan Costa, *Manual 1769*, fol. 99, i *Manual 1774*, fol. 82; AHB, *Fons Patrimonials*, sèrie II: Llança-Mora-Pons, vol. 8; AHB, *Quaderno de casas rehedificadas*, pp. 1.367 i 1.505; AHB, *Obrería*, caixa 40 (1781); per la construcció de la "fàbrica" de "Joan Pau Olsina i fill".

si fins al final del període hi ha companyies amb capitals molt migrats, l'augment del volum de capital de les empreses més grans de cada moment és notable, fins a arribar a un màxim al final del gran decenni 1783-1792. El criteri principal per a la diferenciació entre grans i petits capitals no és, tanmateix, el cronològic; més importància té la diferència de volum entre els capitals inicials —és a dir, els de les companyies creades per a la implantació d'una fàbrica d'indianes— i els de les actes de renovació, com es desprèn de l'exemple proposat més amunt de la societat "Josep Buch, Armengol i Cia." S'estableixen així dos nivells: per a les actes inicials cal esperar a l'any 1779 per arribar a una companyia que comenci amb un capital efectiu de 20.000 lliures, i el màxim es produeix el 1797 amb 68.000; a les actes de renovació trobem ja companyies amb més de 20.000 lliures abans de 1767, una de més de 90.000 el 1772 i el màxim absolut el 1791 amb més de 150.000. A més, les cinc úniques companyies que hem classificat com a inicials i superen les 20.000 lliures són altres tants casos excepcionals: totes estan en relació amb "fàbriques" preexistents i són dirigides per "fabricants" que, per una o altra raó —fallida en dos casos—, han estat separats de l'establiment que dirigien.

Enfront del creixement de les empreses de llarga durada, la situació de les empreses noves es deteriora: l'estabilitat de la quantitat de lliures d'una companyia nova durant tot el període és només una il·lusió. L'observació de les trajectòries de les empreses de capitals semblants abans de 1767 i després de 1780 revela que, si en els primers anys una companyia de 5.000-10.000 lliures com a capital inicial generalment dona a llum empreses de llarga vida i creixement ràpid, entorn de 1790 la mateixa xifra només serveix per finançar "fàbriques" mediocres que topen ben aviat amb greus dificultats. El càlcul de la correspondència entre telers i lliures per a l'any 1783 dona ja uns resultats ben diferents als del període 1767-1772: la quantitat mitjana és ara de 1.369 lliures/teiler i la proporció continuarà augmentant. La distància entre grans i petites empreses, malgrat la liberalització formal a partir de l'any 1785, s'ha accentuat i apareix com una veritable escissió la clau de la qual és l'acumulació de beneficis durant els anys pròspers del segle XVIII. ¿És que en aquest moment les inversions en capital fix han ascendit de tal manera que ja no són necessaris els instruments legals per evitar la disgregació de la manufactura?

En tot cas, les dificultats per establir noves "fàbriques" seran cada vegada més sensibles. Per regla general, el nucli dels grans capitals del sector cotoner a finals del segle XVIII i principis del XIX procediran de l'acumulació manufacturera. Les condicions obertament favorables a l'acumulació s'han trencat el 1793. Entre aquesta data i el 1808 són excepció els períodes favorables a la manufactura: el 1796-1797 i el 1801-1803 semblen els més clars. Durant aquests anys de dificultats, les fa-

llides sovintegen i les fàbriques d'indianes que es mantenen veuen augmentar la proporció de deutes incobrables: a finals de 1788, el 20% del capital de "Joan Aribau i Cia." es troba ja compost de deutes incobrables, segurament acumulats durant els deu anys d'existència de l'empresa; a principis de 1795, la quantitat representa un 36%, per bé que el capital ha augmentat; la paralització del comerç amb Amèrica durant els anys següents per causa de les guerres converteix en invendibles els gèneres perquè les modes, quan és restablert el comerç, han canviat; mentrestant la "fàbrica" ha quedat parada. La crisi es precipita durant els primers anys del segle XIX i acaba amb plet entre els socis i disgregació de la companyia el 1803. Malgrat la impressió cataclísmica que es desprèn de molts documents de l'època relacionats amb casos semblants, no estem massa segurs de l'autèntic significat de cara a l'evolució del sistema: no tot són perjudicis. En el cas de la "fàbrica" Aribau, la crisi ha permès a Josep Aribau —director però soci minoritari— d'adquirir a molt bon preu la plena propietat de l'empresa i desfer-se dels socis capitalistes que havien finançat la "fàbrica" des dels seus començaments l'any 1778; que la separació dels socis hagi estat plantejada en diverses fases —un soci el 1795, l'altre el 1796 i el darrer el 1800-1803— ha permès de fer efectiva l'adquisició.²⁸ ¿Ha estat l'alternança de curts períodes de crisi entre èpoques favorables una condició propícia a l'ascensió d'un empresariat eficaç? L'adveniment d'una època de crisi més prolongada durant el primer terç del segle XIX dificulta tota generalització. Tanmateix, la represa de les "fàbriques" tan bon punt les condicions externes milloren, avala la hipòtesi optimista. L'espectacular creixement al final de la guerra de la independència dels Estats Units el 1783, l'adveniment de grans companyies reconstruïdes després de la momentània recuperació de la crisi de 1793 i la mecanització incipient dels anys 1802-1805, que no solament representen una recuperació immediata dels nivells anteriors a la crisi respectiva sinó una clara superació, són indicis prou fermes per intentar una reinterpretació dels fets.

El desenrotllament relativament precoç de la manufactura catalana —a poca distància cronològica d'Anglaterra— ha fet possible, per tal com les exigències de la mecanització s'han presentat gradualment, la incorporació dels grans fabricants barcelonins al grup d'empreses avançades en el continent.²⁹ L'excepció a aquesta regla segons la qual la

28. AHPB, Josep Ponsich, *Liber pactis, 1784-1787*, fol. 252; Josep Martí i Fontana, *Liber 1.º pactis, 1787-1788*, fol. 277; Francesc Portell, *Llibre de testaments, 1794-1795*, fol. 251; Francesc Portell, *Manual, 1795*, fol. 177; Francesc Portell, *Llibre de testaments, 1798-1799*, fol. 215; Francesc Portell, *Manual, 1800*, fol. 253, i Josep Pomareda, *Manual, 1803*, fols. 57 i 94.

29. François CROUZET, "Capital formation in Great Britain during the Industrial Revolution" (1965) i Sidney POLLARD, "Fixed Capital in the Industrial Revolution in Britain" (1964) —els dos treballs estan recollits a François CROUZET, *Capital Formation in the Industrial Revolution*, Methuen, 1972, pp. 162-222 i 145-161 respectivament— han

mecanització és iniciada per empresaris locals a partir de l'acumulació manufacturera és la societat de filats formada per Jacques Joumart, el marquès de Sabran i Jean de Cramp el 1806, la primera gran companyia per a la filatura establerta a Barcelona:

El objeto de esta empresa es establecer por ahora veinte y quatro máquinas de hilar algodón por el movimiento del agua o por el vapor o por caballos con todos los accesorios que exigen dichas veinte y quatro máquinas para desempeñar su objeto según el método más moderno y perfecto que se conozca; [...] la utilidad que diesen estas veinte y quatro máquinas primeras se aplicará [...] a construir o traer successivamente otras diez y seis [...], siendo este número de quarenta el cumplimiento y último término de esta compañía.³⁰

Tres o quatre anys abans de la implantació d'aquesta fàbrica d'iniciativa, capital, tècnics i instrumental estrangers, el doctor Santpons ha construït per a la "fàbrica" dels Ramon una màquina de vapor de vint cavalls per accionar les "mules" i Llorens Clarós utilitza amb la mateixa

remarcant que les primeres etapes de la mecanització no han suposat un gran increment del capital fix gràcies al baix cost de les primeres innovacions. Els elevats beneficis derivats d'aquestes i la pràctica sistemàtica de la reinversió han permès d'afrontar el progressiu cost de les innovacions sense recórrer al capital exterior. Fixar el "llindar de la mecanització" per a Catalunya és, ara per ara, difícil. Com a exemple pot servir l'inventari de les tres "fàbriques" de "Joan Vilaregut i Cia." el 1807: les dues "fàbriques" de Barcelona, aparentment del tipus tradicional, tenen 127 telers —una gran dimensió per a aquesta època— i el valor dels utensilis és de 12.000 lliures; el valor de l'instrumental de la fàbrica de filats a Martorell és de 21.000 lliures. A la primera, 46 "màquines de filar" i 12 de cardar valen 4.200 lliures; per contrast, les 18 màquines angleses de Martorell en valen 15.000 (AHPB, Lluís Marsal, *Manual, 1807*, fol. 311 ss.). Comparem, però, el valor de les màquines de filar angleses amb els grans capitals de les fàbriques d'indianes de l'època: les 68.000 lliures inicials d'"Amat, Mayner i Cia." de 1797 o les 154.971 de l'acta de continuació de "Pau Ramon i fill" el 1791, per exemple.

30. Vegi's Apèndix 2, acta n.º 89. Probablement aquesta empresa és la que correspon a la imprecisa notícia de l'establiment el 1807 d'una fàbrica de filats promoguda pel comte de Cabarrús recollida primer per Pascual MADDOZ (*Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, Madrid, 1846, p. 456, s. v. "Barcelona") —d'ell procedeix la notícia que dona Graell i les d'altres autors—, i després amb més extensió per Jaume CARRERA i PUJAL, a partir d'un informe posterior de la Junta de Comerç: "en 1807 el conde de Cabarrús trajo a Barcelona, de las propias fábricas inglesas y francesas, los operarios, máquinas y utensilios necesarios para instalar una fábrica que abarcará los diferentes modos de hilar que usaban aquellas naciones, a fin de indagar por experiencia cuál era el más ventajoso" (*La economía de Cataluña en el siglo XIX*, Barcelona, 1961, vol. II, p. 200). A més de la coincidència cronològica i les similituds entre el projecte atribuït a Cabarrús i els propòsits explicats a l'acta que comentem, existeixen com a mínim dos documents que relacionen personalment el comte de Cabarrús amb Jacques Joumart: a) en un epistolari Cabarrús-Salvá i Campillo, ja publicat, es parla de l'interès del comte per certs negocis a Catalunya i es cita com a representant de Cabarrús a Barcelona Joumart (l'ortografia del nom és insegura) ("Revista crítica de historia y literatura", VI, [1901], pp. 153 i 201); b) el 1806 és signada a Barcelona una companyia per a prospeccions mineres al Penedès; els noms són Benet Delorme; Antoni Bonaventura Gassó; "Santiago Joumart, por diez acciones, a saver seis para el Sr. Conde de Cabarrús, dos por D. Juan Pont, dos por los Sres. Francisco Cabarrús e hijo" i "el conde de Cabarrús por una acción a favor y beneficio de mis ahijados D. Joseph y D. Francisco Colón" (AHPB, Josep Ubach, *Manual, 1806-1807*, fol. 92).

finalitat la força hidràulica del Rec Comtal; el 1807 mateix, data de començament de la fabricació per Joumart i Cramp, Joan Vilaregut té ja implantada a Martorell una fàbrica de filats amb 18 màquines angleses.³¹

VI. ELS CANVIS A L'ESTRUCTURA DE LES EMPRESES

El creixement dels beneficis, l'acumulació de capital i la reinversió han provocat, durant l'època manufacturera, una sèrie de transformacions al si de les empreses que, a llur torn, han activat el procés de creixement i han possibilitat els passos revolucionaris del sector.

Una de les tendències majors del període és la concentració de les funcions directives en una persona, fenomen determinat per la necessitat d'una sincronització perfecta entre les distintes operacions mecàniques a la "fàbrica" i entre entrades i pagaments. La concordança entre ritme de producció i de venda i venciment dels terminis concedits pels proveïdors de primeres matèries és, com hem vist, una condició bàsica per a la implantació, supervivència i progrés de les fàbriques d'indianes.

Els sistemes de gestió dels negocis cotoners entre 1746 i 1808 presenten una extrema varietat en els detalls, però sempre a l'entorn de tres formes majors que trobem desenrotllades en un 75% de les 93 actes considerades. El 25% que resta reflecteix els mateixos tipus però modificats per certes condicions peculiars, sobretot l'escassa entitat de les empreses que componen aquesta quarta part de les actes.

El primer tipus, que hem qualificat de "direcció compartida", és alhora el menys freqüent i el menys unitari. La seva característica general és que tots o bona part dels socis intervenen en la gestió del negoci amb poders decisoris, i d'aquesta manera la relació entre els distintes companys i de cada un d'ells amb la marxa de l'empresa queda assegurada. No són necessaris mecanismes de control sobre la gestió. Aquesta realització de la tradicional societat de persones en el sector manufacturer pot arribar per diferents camins, aparentment oposats: o bé l'ex-

31. Sobre la màquina de vapor dels Ramon, vegi's Antoni Bonaventura Gassó, *op. cit.*, p. 70, que no cita la data; Frederic RAHOLA I TRÈMOLS, "Del comerç i de la indústria de Catalunya", a Francesc CARRERAS I CANDI, *Geografia general de Catalunya*, volum *Catalunya*, p. 355, dona la data de 1804; Ramon SOLER I VILABELLA, *Ensayo sobre la máquina catalana de hilar algodón llamada bergadana o maxerina*, Madrid, 1919, p. 13. El dia 5 d'agost del 1803 l'intendent atorga a Llorenç Clarós i Manuel Torner l'establiment de la "facultad de colocar y tener dentro de la acequia Rech Condal y en el paraje que más les acomode en la distancia o distrito que confronta con la casa de D. Juan Antúnez, sita en el lugar del Clot, dos ruedas para dar curso a la máquina de hilado de algodón que desean plantar" (Reg. HIPS, 1803, *libro* 3.º, f. 114). J. VICENS I VIVES, a *Industrials i polítics*, Barcelona, 1961, p. 46, i Jordi NADAL I OLLER, als seus dos treballs citats, han valoritzat modernament aquesta oportunitat perduda. Gassó, el 1816 ja era categòric: "Sin la guerra marítima de 1804 y la invasión ominosa de 1808 la maquinaria estaría ya en Cataluña bajo un pie muy útil y fomentador, porque las fábricas y el comercio habrían podido destinar a su adquisición las sumas necesarias" (*op. cit.*, p. 70).

trema divisió de les funcions entre els companys o bé la seva atribució *pro indiviso* a tots els socis. De 70 companyies, 12 presenten aquesta forma en una o altra varietat.

El segon tipus, de "direcció polaritzada", és molt més unitari. La direcció es distribueix entre dos socis, un dels quals s'encarrega de la part tècnica —govern immediat de la "fàbrica"— i l'altre rep l'encàrrec de l'administració —direcció econòmica—. Aquest tipus de societat pot coincidir, pel que fa al problema de les relacions entre la junta de socis i la direcció, amb el primer —cas que entre els codirectors posseeixin tot el capital (4 casos sobre 20)— o bé pot allunyar-se de la tradicional societat de persones si una part considerable del capital està exclosa de la gestió (en 6 casos sobre 20 els codirectors controlen junts més del 50 % del capital sense arribar al 100 %, i en els altres 10 no arriben a tenir el 50 %). Malgrat certes aparences, la relació entre els dos socis directores no és generalment una relació entre iguals: la proporció de capital posseït per l'administrador o caixer és, llevat d' excepcions, sensiblement superior a la del "fabricant".³² La condició d'aquest darrer sovint s'aproxima a la d'un assalariat; el control de l'administrador sobre el tècnic en resulta envigorit.

En el tercer tipus, "direcció concentrada", el govern del negoci recau en una sola persona. Només en 2 actes sobre 38 aquesta persona posseeix més del 50 % del capital;³³ en 23 casos l'administrador controla entre el 25 i el 50 %; i en 8 casos menys del 25 —en 4 d'aquests l'administrador és un soci sense capital o no és considerat soci—; finalment hi ha 5 casos en què no és possible de calcular la proporció de capital del director. Evidentment, en aquest tipus d'organització el problema del control de la junta de socis sobre l'administrador passa a primer terme.

El predomini del tercer tipus (38 actes sobre 70) per damunt del segon (20 actes) i del primer (12 actes) a nivell de tot el període, és, a més, un fet progressiu. Per al període 1746-1776 hi ha 4 actes amb "direcció compartida", 5 de "direcció polaritzada" i 6 de "direcció concentrada"; per a 1777-1785 han passat a ésser 6, 8 i 12 respectivament;

32. A l'Apèndix 2, a les companyies d'aquest tipus he anotat el percentatge de capital posseït per cada un dels dos codirectors.

33. Els tipus d'empresa amb predomini d'un soci, de propietat familiar o individual són tres grups escassament representats en les fonts notariales i, sobretot, en el grup d'actes que treballem: el predomini del pacte privat és notable en els dos primers tipus, i el tercer no necessita cap tipus de pacte. No hi ha, però, correspondència entre acta privada i petita empresa. L'exemple de la societat "Pau Ramon i fill" és definitiu: un pare i dos fills, apartant-se del costum general i del precedent assentat per ells mateixos, compareixen davant del notari per tal de formalitzar la renovació dels pactes. Ells mateixos fan constar l'excepcionalitat de la decisió: "en atenció a que la expressada fàbrica fins al present ha corregut ab la harmonia pròpia entre personas vinculadas ab un parentiu tan estret com és de pare y dos fills, y que en lo decurs de tant temps no ha ocorregut la menor discòrdia sinó que tots los assumptos han procehit de bona fe, essent aixis que no se han regulat las escripturas ab la coordinació acostumada en altres fàbricas perquè ha preponderat entre ells la bona fe a la formalitat dels escrits" (Apèndix 2, acta n.º 64).

per a 1786-1808 han passat a 2, 7 i 20. A mesura que avança el segle, a mesura que l'experiència de la manufactura augmenta, a mesura que les operacions guanyen en envergadura, l'èxit de la direcció unificada es fa més evident. Que la "direcció concentrada" és una solució a la qual "s'arriba" ho confirma que només 8 de les 38 actes del grup corresponen al moment inicial d'una societat, mentre que les 30 restants corresponen a un moment avançat de la "fàbrica". Contràriament, les actes amb "direcció polaritzada" són inicials en bona part —12 sobre 20—, i la "direcció compartida" apareix com una forma predominantment utilitzada en actes inicials —8 sobre 12—.

La tendència a la concentració de les funcions directives, determinada pel caràcter mateix de la manufactura i urgida per l'augment del volum de les operacions comercials i pel creixement de les instal·lacions fabrils, ha significat la separació d'una part dels socis de la gestió de l'empresa. A partir d'ara, els socis d'una companyia industrial tendiran a estar escindits en dos grups: els "socis capitalistes", que tindran un paper passiu d'inversors, i els "socis industrials", que, independentment de la importància de llur aportació monetària, seran, de fet, el centre de l'empresa.

Aquesta evolució ha possibilitat l'entrada en joc d'una altra de les possibilitats madurades per la manufactura: els comerciants interessats en diversos negocis han perdut el pes que tenien des d'un principi a les fàbriques d'indianes i que feia d'aquestes unes parentes pobres dels grans negocis, per concentrar el poder en una classe empresarial específicament industrial. Part d'aquest empresariat, de formació tècnica com a "fabricant", ascendit des de la condició d'assalariat i amb una participació petita en l'empresa, ha rebut el poder directiu en una situació dèbil enfront dels "socis capitalistes"; aquesta ha estat una dificultat suplementària en la crisi que la direcció unificada ha provocat per la seva contradicció amb els principis jurídics reconeguts.

Segons el dret tradicional, en una companyia tots els socis són responsables individualment dels perjudicis que la firma pugui causar a terceres persones; aquesta responsabilitat de cada soci és il·limitada —es respon amb tots els béns i la pròpia persona— i solidària —tots els companys són responsables del dany, amb independència de la proporció de capital posseïda per cada un.³⁴ A les companyies amb "direcció compartida" no es presenta cap dificultat nova en relació amb les tradicio-

34. Sobre la vigència d'aquests principis en el tractament jurídic de les societats comercials del segle XVIII —tant les societats de persones com les de capitals— vegi's Henri LÉVY-BRUHL, *Histoire juridique des sociétés de commerce en France aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Paris, 1938. Un treball paral·lel per a Espanya, per bé que basat en una enquesta menys exhaustiva i limitat a les societats de capitals és el de José MARTÍNEZ GRIÓN, *Le società per azioni nel diritto spagnolo del secolo XVIII*, a "Economia e Storia", XI, n.º 2 (1964), p. 199-223.

nals societats de persones: els socis poden acceptar la responsabilitat per tal com cada un d'ells està en condicions de controlar el risc. En els altres tipus, i sobretot quan el soci o socis directores només tenen una petita participació en el capital social, la dificultat és evident: si la major part dels socis capitalistes estan absents de la "fàbrica", si només tenen informació indirecta i poden influir en les decisions limitadament, ¿és coherent que comparteixin el risc en la mateixa mesura que els socis industrials?

El perill de pèrdues incommensurables en la indústria ha creat un moviment conservador que ha tendit a imposar el criteri de la inversió mínima per permetre la reproducció de les condicions de producció i assegurar uns beneficis constants. Els "socis capitalistes", una vegada concentrades les funcions directives, han pogut procedir de qualsevol dels racons de la societat setcentista: vídues, preveres, cavallers, notaris i títols de la noblesa. I, per aquesta societat, la riquesa per excel·lència continua essent la riquesa immobiliària. La decisió d'innovar, que pot sortir dels empresaris manufacturadors, només serà efectiva si les relacions entre els "socis industrials" i els "socis capitalistes" han estat resoltes.

Les solucions han estat variades i d'abast molt diferent. Sobretot han demostrat una diferent capacitat per adaptar-se al creixement industrial. Un lloc a part l'ocupen les empreses de propietat individual o familiar, que, evidentment, no han topat amb aquests problemes i que, per això mateix, han pogut exercir un paper important a curt terme en les primeres etapes de la mecanització. Altres empreses en què efectivament s'ha plantejat el problema han fracassat en l'intent de trobar una estructura eficient: unes han optat per retallar les atribucions del director, multiplicant els controls sobre la gestió i prohibint diversos tipus d'operacions; una minoria ha acceptat, per la confiança personal en el director, el risc sense imposar condicions. En el primer cas, la imposició de la "prudència" dels socis inversors ha dificultat extraordinàriament la gestió i, sobretot, ha anul·lat la capacitat innovadora de l'empresari. En el segon, la inviabilitat de la fórmula ha estat palesada espectacularment per la fallida de Miquel Formentí l'any 1776; la comparança entre les dues actes de "Miquel Formentí i Cia." —1759 i 1772— evidencia el progrés de la confiança dels "socis capitalistes" en el "fabricant", materialitzada en la supressió a la segona de tot tipus de control.

És precisament per l'època de la fallida de Formentí quan les societats cotoneres cerquen una solució jurídica al problema de la responsabilitat il·limitada. Els intents de crear un dret adaptat a les necessitats de l'expansió industrial són variats i no responen a cap fórmula jurídica reconeguda. La distància entre la teoria i la pràctica jurídiques és considerable, i és difícil situar les actes reals en relació amb els prototipus establerts pels formularis notariais.

Un grup de companyies s'aproxima a la tradicional societat comanditària. Com en aquesta, pacten que el "soci industrial" sigui responsable il·limitadament, mentre que els "socis capitalistes" només exposen el capital aportat. A diferència de la comanditària, no respecten el principi segons el qual els socis comanditaris no poden controlar el comanditat ni exigir-li explicacions sobre l'ús del capital, principi que havia estat la principal dificultat de la societat comanditària per adaptar-se a empreses capitalistes. La pseudo-comanditària que trobem en el sector cotoner català al segle XVIII equival, doncs, a una simple ruptura del principi de la solidaritat dels socis. La solució, que descarrega sobre l'empresari tota la responsabilitat, ha pogut limitar les ambicions dels "socis industrials", però els ha atorgat una àmplia capacitat de manobra i els ha deslliurat del conservadurisme predominant entre els inversors. A les mans de l'empresari ha quedat la decisió del risc acceptable: en el cas concret de la innovació tècnica, la forma ha pogut ésser efectiva. Algunes de les grans companyies manufactureres que han jugat un paper important als volts de l'any 1800 han optat per aquesta fórmula —vegi's apèndix 2, actes n.ºs 62, 73, 79 i 80—.³⁵

L'opció més interessant és la d'aquelles empreses que han pactat la responsabilitat limitada de tots els socis, decisió que les situa en la línia de la societat anònima. Totalment al marge del dret tradicional, l'única via que aquestes societats tenen per fer reconèixer el principi és el pacte exprés entre els interessats: primer a l'acta de companyia entre tots els socis i després a cada contracte amb terceres persones, intentant que aquestes acceptin que la responsabilitat de la companyia no va més enllà de la quantia del seu capital i dels beneficis acumulats i no repartits. L'efectivitat d'aquest tipus de clàusula és discutible: el paper del jutge en l'acceptació o no acceptació del principi en judici és decisiu.³⁶ La reiteració de la fórmula de responsabilitat limitada a

35. La societat comanditària és un substitutiu eficaç de la societat anònima a França durant la primera meitat del segle XIX, segons Rondo E. CAMERON, *Francia y el desarrollo económico en Europa, 1800-1914*, Madrid, 1971, pp. 47-50. Es tracta, tanmateix de la comanditària per accions, diferent de la comanditària tradicional; la transmissibilitat de les accions és el contrapès a la impossibilitat del control sobre la gestió en la solució francesa. La fórmula també és experimentada a Catalunya, però no en el sector cotoner (vegi's la societat minera citada a n. 30).

36. No hem arribat encara a una conclusió sobre el tema de l'efectivitat de la fórmula de responsabilitat limitada en cas de judici. La pèrdua dels volums de processos del Consulat és, per aquest tema, irreparable; és difícil seguir un tema com aquest només a través dels protocols notarials que no reproduïen sinó determinades seqüències dels processos judicials. A Anglaterra hi ha també societats amb clàusula de responsabilitat limitada semblants a les catalanes: els "equitable trusts" (David S. LANDES, *La estructura de la empresa en el siglo XIX (Los casos de Gran Bretaña y Alemania)* a "Estudios sobre el nacimiento y desarrollo del capitalismo" [Madrid, 1971], pp. 131-146; Phyllis DEANE, *The Industrial Revolution in Great Britain* a "The Fontana Economic History of Europe. The Emergence of Industrial Societies, 1" [1973], pp. 204-207). Landes senyala que els tribunals no acceptaven la validesa de la fórmula en cas de conflicte de la societat amb terceres persones.

les successives renovacions d'una mateixa companyia —“Joan Gallissà i Cia.”, 1775 i 1779; “Joaquim Espalter i Rosàs i Cia.”, 1779, 1784, 1790 i 1796— sembla un argument a favor de l'efectivitat. Els avantatges de la responsabilitat limitada propugnada per les companyies cotoneres setcentistes són superiors als de la simple ruptura de la solidaritat: aquí, la seguretat cercada pels “socis capitalistes” és concedida també al “soci industrial”. El paper que la responsabilitat limitada ha jugat com a element favorable a l'expansió capitalista, sobretot a través de la formulació que en fa la societat anònima del segle XIX, ha estat remarcant amb freqüència i no cal insistir en uns avantatges ja coneguts.³⁷

La lluita dels empresaris manufacturers per imposar la innovació jurídica és, a nivell de Catalunya i juntament amb processos com l'acumulació de capital, la formació de l'empresariat industrial, la concentració de les funcions directives a l'empresa, l'establiment de la disciplina fabril i la transformació urbana, una de les contribucions majors de l'època manufacturera al procés de sorgiment de la revolució industrial. La presència de totes aquestes tendències a la modernització, com a resposta als problemes suscitats per les fàbriques d'indianes al si de la societat catalana del segle XVIII, revela la comunitat del fenomen local amb les característiques generals del període manufacturer arreu d'Europa.

37. Sobre el tema de la responsabilitat limitada i el seu paper a la revolució industrial a Espanya, vegi's Gabriel TORTELLA CASARES, *El principio de la responsabilidad limitada y el desarrollo industrial de España, 1829-1869* a “Moneda y Crédito”, n.º 104 (1968), pp. 69-84.

APÈNDIX I

Càlculs d'un empresari barceloní per implantar una fàbrica d'indianes (AHB, Fons de fallides, B. 129)

Instrucció para el establecimiento de una fàbrica de indianas en Màlaga:

Primeramente se necesita una casa con las oficinas necesarias a proporción de lo que más abajo se dirá y asimismo un prado abundante de aguas para el blanqueo con otra casa también con sus oficinas para el mismo fin.

Supongamos que dicha fàbrica se ha de arreglar con treinta telares corrientes y que éstos tejerán en un año 4.200 piasas, las cuales se han de pintar hasta su última perfección y ponerlas en estado de vender. Para llevar bien este negocio, y que puedan hacer los señores un cómputo prudencial del caudal que necesitará para dicho establecimiento, me parece será conveniente hacerse cargo como que han de trabajar todo un año sin hacer caso de ninguna entrada de caudal resultante de las ventas de indianas que en dicho tiempo puedan hacerse; y a más de esto, que todos los materiales, jornales y demás gastos que dicha fàbrica ocasionará se han de pagar todos con dinero contante; y con esta consideración, sacando la cuenta de lo que podrán importar los gastos, bastará a los inteligentes en negocios para determinar la partida que poco más o menos se necesitará. Bajo este supuesto, y sin hacerme cargo del coste de las arriba dichas casas y prado, saco la cuenta que importarán los mencionados gastos de todo un año unos quarenta mil pesos.

Ahora, sobre todo lo dicho es menester hacer esta reflexión: que comprando el algodón al fiado con plaso de un año (como es regular), los demás materiales al de seis meses, y procurando con eficacia a fabricar el género y venderlo, no ay duda que, con aquel respiro y las entradas que pueden esperarse de éste, con la mitad de dicha partida y tal vez menos habrá bastante.

En quanto al coste que podrán tener las mencionadas casas y prado, lo deajo a la consideración de los que tengan conocimiento en las cosas de aquel país; y siempre que conviniese mandar hacer un plan por la casa fàbrica, se haría y se podría remitir.

APÈNDIX 2

Les actes de constitució de societats cotoneres a Catalunya (1746-1808). Índex cronològic i breu notícia

1. Josep DOMINGO, Josep CAPELINO i Pau CAMPDERRÓS; fabricació de teixits (blauets) en una botiga. 3 socis. Acta inicial, 1/I/1746. Capital: 900 ll. en moneda. Intervenent tots els socis. (AHPB, Josep COLS, 1746, fol. 19.)

2. "Joan PONGEM i Cia."; fàbrica d'indianes de Sant Vicenç Ferrer. 4 socis. Acta inicial, 31/X/1747. Capital: 15.000 ll. en immobles i "ab diferents mercaderías que [...] han comprat per fornir la dita fàbrica". Direcció compartida per tots els socis. (AHPB, Joan OLSINA I CABANES, *Liber 3.º concordiarum*, 1747, fol. 334.)

3. Josep CANALETA; fàbrica d'indianes. 4 socis. Acta de continuació, 1/I/1753; abans de propietat individual del titular. Capital: 16.000 ll. (balanç). Direcció concentrada —37,5%. (AHPB, Ramon ALIER, 1755, fol. 18.)

4. Joan AYGUASANOSA, Francesc RECOLONS, Francesc LLORENS i Joan TORRAS; fàbrica d'indianes. 4 socis. Acta inicial, 5/XII/1754. Capital: 4.800 ll. "o bé ab mercaderías o bé ab diners a la medida y modo que la dita fàbrica ho necessita". Intervenent tots els socis. (AHPB, Josep BOSOM, 1754, fol. 225.)

5. "Miquel FORMENTÍ i Cia."; fàbrica d'indianes de Sant Vicenç Ferrer. 3 socis. Acta de continuació, 28/IV/1759 —vegi's acta n.º 2—, després de la separació de l'antic soci titular. El capital, que serà el resultant de balanç, no és especificat, però sí les proporcions entre els socis. Direcció concentrada —44,4%. (AHPB, Antoni SERRAS, 1759, fol. 127.)

6. Joan AYGUASANOSA; fàbrica d'indianes. 4 socis. Acta de continuació, 26/IV/1760 —vegi's acta n.º 4. Capital: 7.070 ll., 13 s. i 8 d., de les quals 1.000 ll. són una aportació en moneda i la resta és el capital de balanç. Sistema d'intervencions indefinit amb predomini del titular —25,6%. (AHPB, Llorenç MADRIGUERA, 1760, fol. 128.)

7. "Isidre CATALÁ, LLORENS i Cia."; fàbrica d'indianes de Sant Llorenç. 6 socis. Acta de continuació, 1/VI/1762. Capital: 26.000 ll. de balanç. Direcció compartida per 4 socis —46%. (AHPB, Carles CARBONELL, 1762, fol. 357.)

8. Antoni CARRERA; fàbrica d'indianes. 3 socis. Acta inicial, 7/VI/1763. Capital: 12.000 ll. en moneda. Direcció concentrada —33,3%. (AHPB, Jaume TOS I ROMÀ, 1763. 1.ª part, fol. 362.)

9. "Josep BUCH, ARMENGOL i Cia."; fàbrica d'indianes de Sant Gaietà. 4 socis. Acta inicial, 1/XI/1763. Capital: 7.000 ll. en moneda. Direcció polaritzada: administrador —28,4%— i fabricant —14,2%. (AHPB, Carles CARBONELL, 1763, fol. 281.)

10. "Gaietà MAYOLAS, Mateu FARRÁ i Cia."; fàbrica d'indianes. 3 socis. Acta de continuació, 4/III/1764; abans posseïda per Farrá i un altre soci. Farrá cedeix l'ús de les instal·lacions i utensilis sense que llur valor s'integri al capital social, que és aportat pels altres: 12.000 ll. en moneda. Intervenent tots els socis. (AHPB, Pere PAGÈS, 1765, fol. 40.)

11. "Josep BUCH, ARMENGOL i Cia."; fàbrica d'indianes de Sant Gaietà. 5 socis. Acta de continuació, 1/VII/1767 —vegi's acta n.º 9—, amb admissió d'un nou soci. Capital: 32.000 ll., 8.000 de les quals en moneda —aportació del nou soci— i la resta és el capital de balanç. Direcció polaritzada: administrador —25 %— i fabricant —12,5 %. (AHPB, Joan COSTA, 1767, fol. 273.)

12. "Josep CANALETA, hereu i Cia."; fàbrica d'indianes. 4 socis. Acta de continuació, 1/I/1770 —vegi's acta n.º 3—, després de la mort del titular. Capital: 33.401 ll., 14 s. i 10 d., de balanç. Direcció concentrada —38,8 %. (AHPB, Francesc COMELLES, 1770, fol. 195.)

13. "Francesc RIGALT"; acta —efecte des de 1/III/1770— entre el propietari d'una fàbrica d'indianes i un pagès per convertir la terra d'aquest en prat a canvi d'una participació en els beneficis industrials. (AHPB, Armengol PINYOL I TELXIDOR, 1770, fol. 83.)

14. Josep IGUAL i Bernat BUSQUETS; fàbrica d'indianes. 5 socis. Acta de continuació, 1/VII/1770 —se n'ha separat un soci. Capital: 36.100 ll. de balanç. Direcció polaritzada: administrador —38,8 %— i fabricant —6,9 %. (Reg. HIPS., 1771, 1.º, fol. 102.)

15. Jaume ORDEIG; fabricació de teixits (vellut de lli i de cotó). Acta —efecte des d'1/VIII/1771— entre un comerciant, que aporta els cabals necessaris —no especificats— i s'encarrega de la venda, i un artesà que aporta l'instrumental i el treball. (AHPB, Josep RIBAS I GRANÉS, 1771, fol. 423.)

16. "Miquel FORMENTÍ i Cia."; fàbrica d'indianes de Sant Vicenç Ferrer. 3 socis. Acta de continuació, 25/XII/1771 —vegi's acta n.º 5—. Capital: 94.005 ll., de balanç, després de retirats part dels beneficis i el valor dels immobles, que han passat a propietat personal del titular. Direcció concentrada —44,4 %. (AHPB, Francesc MAS I GÜELL, 1772, fol. 401; en castellà.)

17. "Esteve BOSCH i Cia."; fàbrica d'indianes, de Ntra. Sra. del Carme. 3 socis. Acta de continuació, 24/VI/1772. Capital: 2.806 ll. Direcció polaritzada: administrador —46,3 %— i fabricant —7,3 %. (AHPB, Joan FONTRODONA I ROURA, 1772, fol. 123.)

18. "Pere NOGUERA i Blai MASSANÉS"; "fàbrica de teixits per fer indianas". 2 socis. Acta inicial, 5/III/1773. Capital: 3.008 ll. i 10 s., de les quals 1.000 són en moneda —aportació de Massanés— i la resta és el valor del prat (600 ll.) i de gèneres (1.408 ll., 10 s.) —aportació de Noguera. Direcció compartida. (AHPB, Ramon MATHEU I SMANDIA, 1773, fol. 35.)

19. "Antoni PACÈS i Cia."; fàbrica d'indianes de Maria Santíssima del Carme. 3 socis. Acta inicial, 1/IV/1773. Capital: 1.150 ll. en moneda. Direcció polaritzada: administrador —43,4 %— i fabricant —21,7 %. (AHPB, Josep Bonaventura FONTANA, 1773, fol. 146.)

20. "Joan GALLISÀ i Cia."; fàbrica d'indianes. 4 socis. Acta —efecte des de 1/I/1775— d'una societat abans regulada per acta privada —1/IX/1773— i que continua la fàbrica traspassada per "Josep RIBAS I MARGARIT i Cia.". Capital 23.511 ll. i 14 s., de les quals 17.633 ll., 15 s. i 6 d. procedeixen del balanç de l'exercici 1773-1774 i les 5.877 ll., 18 s. i 6 d. restants l'aportació en moneda d'un nou soci admès el 1/I/1775. Direcció concentrada —25 %. Responsabilitat limitada: "declarant no entendre ni voler exposar

altres de sos bens per rahó de la present companyia". (AHPB, Tomàs CASANOVAS I FORÈS, 1775, fol. 54.)

21. "Miquel PÉREZ i Cia."; fàbrica d'indianes. 5 socis. Acta inicial, 15/I/1777. Capital: 1.500 ll. en moneda. Direcció concentrada —13,3%. (AHPB, Jaume SANJOAN, 1777, fol. 10.)

22. "Manuel ORTELLS i Cia."; fàbrica d'indianes. 4 socis. Acta de continuació, 21/IV/1777 (després de la fallida de "Miquel FORMENTÍ i fill", relacionada amb "Miquel FORMENTÍ i Cia." —vegi's acta n.º 16), amb l'entrada d'un nou soci, el titular i director. Capital: 80.000 ll., 65.806 de les quals són de balanç i la resta en moneda. Direcció concentrada —4,6%. Responsabilitat limitada per als socis que no hi intervenen. (AHPB, Josep PONSICH, 1777, fol. 435; en castellà.)

23. "Esteve GRAMATGES i Cia."; fàbrica d'indianes de Ntra. Sra. del Carme i les ànimes del Purgatori. 2 socis. Acta inicial. 13/IX/1777. Capital: "ab los fondos o capitals que al cap de un any segons los vilansos constaran". Direcció polaritzada: administració compartida pels dos socis i fabricació exercida per un no-soci (fill del titular). (AHPB, Manuel OLIVA I VILOCA, 1777, fol. 502.)

24. Gaspar ILLES i Onofre MIRÓ; fàbrica d'indianes a Manlleu. 2 socis. Acta inicial, 6/IV/1778. Capital: 8.000 ll. en moneda. Direcció compartida. (Reg. HIPS., 1778, 3.º, fol. 301.)

25. "Joan GALLISSÀ i Cia."; fàbrica d'indianes. 4 socis. Acta de continuació, 1/I/1779 —vegi's acta n.º 20—. Capital: 42.141 ll., 5 s. i 8 d., de balanç. Direcció concentrada —25%. Responsabilitat limitada. (Reg. HIPS., 1779, 4.º, fol. 418.)

26. "Joaquim ESPALTER I ROSÀS i Cia."; fàbrica d'indianes de la Reina Sma. del Roser. 4 socis. Acta de continuació, 1/I/1779. El capital, dividit en "vinticinquens" (25.000 llp), no consta, però sí les proporcions. Direcció concentrada —38%. Responsabilitat limitada: "Ab la present companyia solament obligam los vint y sinch vinticinquens que de fondo o capital habem posat en la present companyia y los beneficis que Déu donarà y no altres béns". (AHPB, Joan FONTRDONA I ROURA, 1780, fol. 51.)

27. "Miquel FORMENTÍ i Cia."; fàbrica d'indianes de Sant Vicenç Ferrer (nova). 4 socis. Acta inicial, 1/VII/1779. Capital: 20.000 ll. en moneda. Direcció concentrada en el titular, que no és soci (per raó de la seva fallida els seus interessos estan representats per la seva nora —25%). Responsabilitat limitada: "convenent expressa declaració y condició que no nos obligam a la present companyia ni volem per las resultas de ella tenir nostres béns obligats per més partida que la dalt referida de sinch mil lliuras... sens que puguia resultarnos més pèrdua". (AHPB, Josep RUBAS I GRANÉS, 1779, 2.ª part, fol. 1.)

28. "Joan GALLISSÀ i Cia."; fàbrica d'indianes. 4 socis (només un d'ells és diferent dels de l'acta n.º 25, però és difícil d'establir la relació entre una i altra). Acta inicial, 1/VIII/1779. Capital: 20.000 ll. Direcció concentrada —25%. Responsabilitat limitada. (Reg. HIPS, 1779, 4.º, fol. 423.)

29. "Francesc RIGALT, pare i fill, i Cia."; fàbrica d'indianes de Ntra. Sra. del Carme, Sant Francesc de Paula, Sant Andreu i Sant Felip. 4 socis. Acta inicial, 31/III/1781. Capital: 10.000 ll. en moneda. Direcció compartida per

tres socis —80%. (AHPB, Ramon MATHEU I SMANDIA, 1781, I.^a part, fol. 168.)

30. “ARMET I SALGADO”; fàbrica d'indianes de Sant Antoni de Pàdua i les ànimes del Purgatori. 2 socis. Acta inicial, 25/VI/1781. Capital: 26.000 ll.; part de 13.000 és el valor del prat. Direcció compartida. (AHPB, Magí ARTIGAS, 1782, fol. 34.)

31. “Josep PEDRA i Cia.”; fàbrica d'indianes de Jesús, Maria i Josep. 5 socis. Acta inicial, 1/IX/1781. Capital: 8.000 ll. en moneda. Direcció polaritzada: administrador —12,5 %— i fabricant —12,5 %. Responsabilitat limitada per als socis que no intervenen. (AHPB, Manuel OLIVA I VILOCA, 1781, fol. 263.)

32. “Francesc BRUGUERA, Marià CASAS i Cia.”; “Fàbrica de pintar telas, cotons y altres cosas”. 3 socis. Acta amb efecte des de 6/VII/1782. Hi ha dos socis que “degan costejar tot quant sie necessari [...] per tenir tres taules continuas” i s'encarreguen de l'administració, i l'altre soci només aporta el seu treball. (AHPB, Josep LLUCH I VILLALONGA, 1781-1782, fol. 531.)

33. Josep MARSAL i Cia.; fàbrica de teixits (blauets). 5 socis. Acta inicial, 20/I/1783. Capital: 2.200 ll. en moneda. Direcció polaritzada: administrador —22,7 %— i fabricant —soci sense capital. (AHPB, Josep FUSTER, 1783, fol. 41.)

34. “Antoni CARRERA i Cia.” fàbrica d'indianes de Ntra. Sra. de la Mercè i Sant Magí. 2 socis. Acta de continuació, 31/V/1783; implantada pels mateixos, 1/VI/1781. Capital: 12.791 ll., 10 s. i 5 d., valor de les instal·lacions i utensilis, i “si la fàbrica necessitarà de majors fondos degan ferlos”. Direcció concentrada —20 %. (AHPB, Ramon MATHEU I SMANDIA, 1783, fol. 285.)

35. “Olaguer, Francesca IGLESIAS i fill”; fàbrica d'indianes de Ntra. Sra. de la Mercè i Sant Francesc de Paula. 2 socis. Acta de continuació, 12/VIII/1783. Capital: 5.000 ll., valor dels utensilis i gèneres. Direcció polaritzada: administrador —100 %— i fabricant —soci sense capital. (AHPB, Ramon MATHEU I SMANDIA, 1783, fol. 103.)

36. Geroni SALA i Cia.; fàbrica d'indianes. 2 socis. Acta de continuació, 1/IX/1783; abans de propietat del titular. Capital: 4.000 ll., de les quals 2.000 són el valor dels utensilis i gèneres i les altres en moneda —aportació de Berti—. Direcció concentrada —50 %. Responsabilitat limitada per al soci que no intervé. (AHPB, Tomàs CASANOVAS I FORÈS, 4/IX/1783.)

37. “Francesc CASACUBERTA i Cia.”; fabricació d'estampats i teixits. Acta —efecte des de 10/IX/1783— entre un teixidor que “té un petit obrador ab telers, taules, motllos y altres útils, pintant telas y blauets, fabricantne de estos de son compte o per altre” i un comerciant que subministrarà primeres matèries i cabals i comprarà tota la producció a preus fixats. (AHPB, Ramon MATHEU I SMANDIA, 1783, fol. 249.)

38. “ROIG, FEU I MARTÍ”; fàbrica d'indianes de Ntra. Sra. de la Mercè, Sant Josep, Sant Francesc de Paula, Beat Miquel dels Sants i les ànimes del Purgatori. 3 socis. Acta inicial, 1/X/1783. Capital: 16.000 ll. en moneda. Direcció compartida. (AHPB, Magí ARTIGAS, 1783, fol. 222.)

39. Geroni GUI Sart; acta, 21/XII/1783, entre un soci que posa 500 ll.

—tot el capital social—, que l'altre (“parayre”) utilitza per “comprar cotó fluix i ferlo filar”. Sistema domèstic. (AHPB, Josep RUBAS I GRANÈS, 1783, 2.ª part, fol. 794.)

40. Joan GATELL, Anton MUÑOS, Tomàs VILA i Joan CARRIÓ; fàbrica d'indianes. 4 socis. Acta amb efecte des de 21/III/1784. Capital: 1.200 ll. en moneda. Intervenien tots els socis. (AHPB, Josep Grau SAYROLS I CARRERAS, 1784, fol. 134.)

41. “TOMBA, OLSINA i Cia.”; fàbrica d'indianes de Sant Gaietà (nova). 3 socis. Acta de continuació, 1/VI/1784. Capital: 24.000 ll. 3.000 de les quals —aportació d'Olsina— és el valor de la fàbrica (abans de “Joan Pau OLSINA i fill”). Direcció polaritzada: administrador —43,7 %— i fabricant —12,5 %. (AHPB, Francesc Joan ELIAS I BOSCH, 1784, fol. 215.)

42. “Fèlix OLSINA i Cia.”; fàbrica d'indianes. 4 socis. Acta inicial. 1/VIII/1784. Capital: 6.500 ll., 467 de les quals són el valor dels utensilis —aportació del titular—. Direcció polaritzada: administrador —30,7 %— i fabricant —7,8 %. (AHPB, Josep PONSICH, 1784, fol. 242.)

43. Joan GATELL; fàbrica d'indianes de Ntra. Sra. dels Dolors i les ànimes del Purgatori. 2 socis. Acta inicial, 28/VIII/1784. Capital: 1.800 ll. Direcció concentrada —33,3 %. (AHPB, Ramon FONT I ALIER, 1784, fol. 160.)

44. “Francesc CASACUBERTA i Cia.”; fabricació d'estampats i teixits; efecte des de 10/IX/1784. Reforma del pacte anterior —vegi's acta n.º 37. (AHPB, Ramon MATHEU I SMANDIA, 1784, fol. 157.)

45. “Joaquim ESPALTER I ROSÀS i Cia.”; fàbrica d'indianes de la Reina Sma. del Roser. 3 socis. Acta de continuació, 14/X/1784 —vegi's acta número 26—; se n'ha separat un dels socis. El capital no consta, però sí les proporcions. Direcció concentrada —47,5 %—. Responsabilitat limitada. (AHPB, Joan FONTRDONA I ROURA, 1784, fol. 356.)

46. “Joan ARENYS i Cia.”; fàbrica d'indianes de Ntra. Sra. del Carme i Sant Joan Baptista, a Manresa. 3 socis. Acta de continuació, 1/I/1785. Capital: 30.000 ll. Direcció concentrada —66,4 %—. Responsabilitat limitada: “obligantse cada un dels socis per los caudals o fondos que cada un té en dita societat y no altrament”; i a la clàusula final: “per lo que obligan los uns als altres recíprocament lo capital i beneficis que cada hù té y tindrà en dita companyia solament”. (AHPB, Francesc FERRÚS, 1785, fol. 13.)

47. “Marià CASAS i Cia.”; fàbrica d'indianes. 6 socis. Acta inicial, 16/I/1785. Capital: 6.400 ll. en moneda. Direcció polaritzada: administració compartida per dos socis —23,4 %— i fabricant —17,9 %. (AHPB, Josep RUBAS I GRANÈS, 1785, 1.ª part, fol. 50.)

48. “Geroni SALA i Cia.”; fàbrica d'indianes. 2 socis. Acta de continuació 19/I/1785 —vegi's acta n.º 36. Capital: 11.100 ll., de les quals 3.628 ll., 5 s. i 2 d. són el líquid de balanç i una aportació de primeres matèries. Direcció compartida entre el titular —36,9 %— i un assalariat, “el qual [...] serà igual en tot a dit Geroni Sala en quant al govern”. (AHPB, Tomàs CASANOVAS I FORÈS, 1785, fol. 22.)

49. “Geroni SALA i Cia.”; fàbrica d'indianes. 2 socis. Acta de continuació, 1/II/1785 —vegi's acta n.º 48—. Conversió d'un préstec de 1.300 ll. en associació, un cop anul·lada la companyia anterior. Capital: 4.700 ll., 3.400 de

les quals —aportació del titular— són el líquid de balanç. Direcció concentrada —72,3 %. (AHPB, Tomàs CASANOVAS I FORÈS, 1785, fol. 49.)

50. “Gaietà BAUSÀ i Cia.”; fàbrica d'indianes. 4 socis. Acta inicial, 1785. Capital: 2.184 ll. Direcció compartida per dos socis —67,8 %. (Reg. HIPS., 1785, 3.º, fol. 138.)

51. Geroni FEU i Albert Pr; fàbrica d'indianes. 2 socis. Acta inicial, 11/X/1785. Capital: 1.300 ll. Intervenen tots dos socis. (Reg. HIPS., 1785, 4.º, fol. 50.)

52. “Francesc TMOMÀS I Pr”; fàbrica d'indianes de Maria Sma. i Sant Gaietà. 2 socis. Acta de continuació, 14/XI/1785 —vegi's acta n.º 41—; se n'ha separat Antoni Tomba. Capital: 33.000 ll., de les quals 4.992 ll., 9 s. i 7 d. en moneda, entregades pel titular, i la resta és el capital de balanç. Direcció polaritzada: administrador —93,4 %— i fabricant —6,5 %. (AHPB, Francesc Joan ELIAS I BOSCH, 1786, fol. 19.)

53. Ignasi ESTALICH i Magí MAS; fàbrica d'indianes. 2 socis. Acta de continuació, 21/V/1786. El capital no consta. Intervenen els dos socis. (AHPB, Josep Grau SAYROLS I CARRERAS, 1786, fol. 196.)

54. Bartomeu ROVIRA; fàbrica d'indianes. 3 socis. Acta inicial 22/V/1788. Capital: 300 ll. en moneda. Intervé un sol soci —33,3 %. (AHPB, Josep Grau SAYROLS I CARRERAS, 1788, fol. 178.)

55. “REVERDY i Cia.”; fàbrica de filats. 2 socis. Acta inicial, 27/V/1788. Capital: “los fondos necesarios”. Direcció polaritzada: administrador —100 %— i fabricant —soci sense capital. (AHPB, Ramon MATHEU I SMANDIA, 1788, fol. 342; en castellà.)

56. Gregori COMAS; fàbrica de teixits (blauets), 2 socis. Conversió d'un préstec de 1.734 ll., 4 s. i 2 d. en associació. (AHPB, Francesc MADRIGUERA, 1788, fol. 435.)

57. “Llorens CLARÓS i Cia.”; fàbrica d'indianes de Ntra. Sra. de Montserrat. 3 socis. Acta de continuació, 1/I/1789; abans, del titular junt amb altres socis. Capital: 39.047 ll., 10 s., de les quals 14.831 ll., 19 s. i 10 d. són en moneda i la resta, de l'anterior exercici. Direcció concentrada —40 %—. Responsabilitat limitada: “Declarando dichos socios no querer exponer otros bienes suyos por razón de dicha sociedad o fábrica que los capitales que cada uno tubiese en ella al tiempo de su formación y los beneficios que éstos dexasen durante los cinco años”. (AHPB, Francesc FERRÚS, 1792, fol. 149; en castellà.)

58. “Onofre ARTIGAS I VALLS i Cia.”; fàbrica de pintats de Ntra. Sra. de la Mercè, Santa Eulàlia i les ànimes del Purgatori. 2 socis. Acta de continuació, 17/I/1789. Capital: 6.065 ll., 14 s. i 6 d., la meitat de les quals és el valor de l'instrumental i gèneres —aportació d'un dels socis— i l'altra en moneda —aportació de l'altre. Direcció concentrada en un no-soci, titular (fill d'un dels socis). (AHPB, Josep Antoni CASSANÍ, 1789, fol. 76.)

59. “TURPIN, GRAMOND i Cia.”; fàbrica de filats, a Sarrià. 2 socis. Unió entre un soci capitalista i una part industrial —dues persones. (AHPB, Ramon MATHEU I SMANDIA, 1789, 2.ª part, fol. 139; castellà.)

60. “Joaquim ESPALTER I ROSÀS i Cia.”; renovació exacta, 1/I/1790, de l'acta n.º 45. (AHPB, Salvador Marià SIMON, 1790, fol. 5.)

61. "DEMESTRE, VIDAL i Cia."; fàbrica d'indianes del Diví Redemptor i le Puríssima Concepció de Maria Ssma. 3 socis. Acta de continuació, 1/IV/1790. Capital: 60.000 ll. "ab los géneros, effectes y utensilis que se encuentran existents y servibles de dita fàbrica y lo restant que faltia ab diner effectiu". Direcció concentrada en un no-soci (fill d'un dels socis?) (AHPB, Josep GUALSÀ, 1790, fol. 99.)

62. "Manuel ORTELLS i Cia."; fàbrica d'indianes. 3 socis. Acta de continuació, 1/I/1791 —vegi's acta n.º 22—; dos dels socis han comprat la part a la "massa de acreedores de Miguel Formentí e hijo", 24/XII/1789 i han continuat sense nova acta durant l'exercici 1790. Capital: 80.000 ll., de les quals 53.240 ll., 8 s. i 4 d. són de balanç. Direcció concentrada —25%—. Responsabilitat limitada per als socis que no intervenen. (AHPB, Francesc PORTELL, 1791, fol. 483; en castellà.)

63. Joan VILAREGUT; fàbrica de teixits. 3 socis. Acta inicial, 20/XI/1791. El capital no consta. Direcció concentrada. (AHPB, Vicenç ALBAREDA, 1792, fol. 124.)

64. "Pau RAMON i fill"; fàbrica d'indianes. 3 socis. Acta de continuació, 26/XII/1791. Capital: 154.971 ll., 3 s. i 8 d. de balanç. Direcció compartida. (AHPB, Jaume MORELLÓ, 1792, fol. 20.)

65. "Francesc FEU i Cia."; fàbrica d'indianes. 2 socis. Acta de continuació, 1/I/1792 —vegi's acta n.º 38—; se n'ha separat un dels socis. Capital: el que resultarà del balanç. Direcció concentrada. Responsabilitat limitada per al soci que no intervé: "obligant persó, és a saber, lo Doctor Joseph Roig y Gelabert, tot lo capital que restarà líquit a mon favor del mencionat balans que se va a conclourer tant solament y no més, per pacte exprés convingut entre las dos parts; y lo enunciat Francisco Feu y Rodoreda tots mos béns y drets, presents y esdevenidors". (AHPB, Joan PRATS I CABRER, 1791, fol. 474.)

66. "AUSICH i Cia."; fàbrica d'indianes de Ntra. Sra. de la Mercè, a Mataró. 4 socis. Acta inicial, 1/I/1792. Capital: 4.500 ll. Direcció polaritzada: administrador (a Barcelona) —22,2%/33,3%— i fabricant (a Mataró) —11,1%. (AHPB, Josep Grau SAYROLS I CARRERAS, 1792, fol. 3.)

67. "CASAS, RICART, AMIGÓ i Cia."; fàbrica d'indianes. 5 socis. Acta de continuació, 7/III/1792; entrada de nous socis. Capital: 12.000 ll. Direcció polaritzada: dos administradors —50%— i un fabricant —16,6%. (AHPB, Josep Grau SAYROLS I CARRERAS, 1792, fol. 87.)

68. Josep BRUNET i Andreu del MORAL; "fàbrica para blanquear hilaza, hilo medio blanco, algodón, piezas de tela, indianas [...]". Un soci es fa càrrec de totes les despeses. Intervenen tots dos. (AHPB, Joaquim Tos, 1792, fol. 59; en castellà.)

69. "Marià RIBAS i Cia."; fàbrica d'indianes de Santa Eulàlia. 4 socis. Acta de continuació, 1/I/1795; abans "RIBAS I PAYRÓ". Capital: 30.000 ll. de balanç. Direcció concentrada en un no-soci (germà del titular —25%). (AHPB, *Patrimonial*, V-9; acta privada.)

70. "Jaume i Pau ALABAU"; fàbrica d'indianes. 2 socis. Acta inicial, 31/VII/1795. Capital: 6.000 ll. en moneda. Direcció compartida. (AHPB, Armengol PINYOL I TEIXIDOR, 1795, fol. 110.)

71. “Joaquim ESPALTER I ROSÀS i Cia.”; renovació, 1/I/1796, exacta de l'acta n.º 60. (AHPB, Salvador Marià SIMON, 1796, fol. 32.)

72. “Josep BUCH, NADAL, MENOR i Cia.”; fàbrica d'indianes de Sant Gaietà. 7 socis. Acta de continuació, 1797. Capital: 35.000 ll. Direcció polaritzada: administrador —11,4%— i fabricant —14,2%. (AHB, *Patrimonial*, II-8; acta privada.)

73. “AMAT, MAYNER i Cia.”; fàbrica d'indianes de la Verge de Montserrat i Sant Josep. 8 socis. Acta inicial, 20/II/1797. Capital: 68.000 ll. en moneda. Direcció concentrada —soci sense capital— i ajudant —11,7%—. Responsabilitat limitada per als socis que no intervenen: “Queda muy expressemente convenido que fuera de los socios Jayme Amat e Isidro Mayner, los únicos que podrán firmar o usar de la firma de la sociedad, ninguna otra obligación contrahen los demás socios que la de poner respectivamente el fondo o capital a que en el capítulo tercero se han obligado; y es ésta la única pérdida que podrán sentir e importe que se obligan a pagar sean quales fueren las resultas de este establecimiento”. (AHPB, Josep LLOPART, 1797, fol. 55; en castellà.)

74. “Armenter i Pere CAMPS, germans”; fàbrica de filats i teixits. 2 socis. Admissió de Pere com a soci, 14/IX/1797. El capital no consta. Intervenien tots dos. (AHPB, Jaume MORELLÓ, 1797, fol. 235.)

75. “Josep MATÓ i Cia.”; fàbrica d'estampats. 3 socis. Admissió de socis, 27/VIII/1798. Capital: 9.000 ll., 2.000 de les quals són el valor del que Mató ja ha invertit. Direcció concentrada —50%. (AHPB, Miquel ARNÚS, 1798, fol. 169.)

76. Carles MONFAR i Josep RUBIOL; fabricació de filats. 2 socis. Associació, 12/I/1799 entre un soci que aporta l'instrumental i un altre 400 ll. en moneda. Aparentment ni un ni l'altre intervenen. (AHPB, Ignasi MARFÀ, 1799, fol. 8.)

77. Valentí CASAS; 2 socis. Acta per continuar les operacions d'“una màquina o silindro i prempsa [...] per prempsar las pessas de indianas y telas de indianas”, des d'1/IX/1800. Capital: 1.780 ll., 18 s. i 8 d. —valor de l'instrumental i les obres—. Intervé només un soci —50%. (AHPB, Tomàs VILLARÓ I ROCA, 1880, fol. 180.)

78. Francesc AROLAS; fabricació de filats. 2 socis. Acta de continuació, 27/XI/1800. Capital: 1.000 ll. en moneda (part de les 500 del titular són 4 “màquines” de filar cotó). Direcció concentrada —50%. (AHPB, Ramon CORTÉS, 1800, fol. 239; en castellà.)

79. “AMAT i Cia.”; fàbrica d'indianes de la Verge de Montserrat i Sant Josep. 9 socis. Acta de continuació, 11/VIII/1802 —vegi's acta n.º 73—; Canvi de part dels socis. Capital: 59.207 ll. de balanç. Direcció concentrada —soci sense capital—. Responsabilitat limitada per als socis que no intervenen. (AHPB, Josep M.ª ODENA, 1802, fol. 251; en castellà.)

80. “Isidre MAYNER i Cia.”; fàbrica d'indianes de Sant Joaquim i Santa Anna. 3 socis. Acta inicial, 16/IX/1802. Capital: 32.000 ll. en moneda. Direcció concentrada —50%—. Responsabilitat limitada per als socis que no intervenen. (AHPB, Josep M.ª ODENA, 1802, fol. 280; en castellà.)

81. Ramon GRAVOLOSA; fàbrica de teixits. 2 socis. Acta de continuació,

1/I/1803; una menor ha heretat la propietat i l'administrador és ascendent a soci, sense capital. (AHPB, Ignasi MARFÀ, 1803, fol. 11.)

82. Pere PRATS; fàbrica de teixits. 4 socis. Acta inicial, 23/V/1803. Capital: 3.000 ll. en moneda. Direcció polaritzada: administrador —33%— i fabricant —sense capital (AHPB, Ramon CORTÉS, 1803, fol. 151.)

83. "Joan TRESSERRAS i Cia."; fàbrica d'indianes. 4 socis. Acta de continuació, 1/I/1804. Capital: 128.450 ll. de balanç. Direcció concentrada —13,5%. (AHPB, *Fons de fallides*, B-989; acta privada.)

84. Pau DURAN i Josep CAMPANARIA; fàbrica de filats i teixits. 2 socis. Admissió de soci, 1/I/1804. Capital: 3.000 ll. en moneda. Intervenien els dos socis. (AHPB, Francesc CLARAMUNT, 1805, fol. 8.)

85. Agustí DELTORT; fàbrica de filats a Sant Andreu del Palomar. 2 socis. Subjecció de l'antic propietari en dificultats a les condicions imposades per un soci capitalista que aporta 2.000 ll. Efecte des de 31/I/1804. (AHPB, Lluís MARSAL, 1804, fol. 22; en castellà.)

86. "Baldiri PERA i Cia."; fàbrica de filats, a Figueres. 3 socis. Acta inicial, 27/XI/1804. Capital: 8.000 ll. en moneda. Direcció polaritzada. (AHPB, Francesc MARÉS, 1804, fol. 290.)

87. "Jacint MARTÍ i Cia."; fàbrica de pintats de Santa Elena. 2 socis. Acta de continuació, 1/I/1805. Capital: 30.000 ll. Direcció concentrada —33,3%. (AHPB, *Fons de fallides*, carpeta n.º 32.)

88. "Benet FERRER I PASQUAL"; fàbrica de teixits del Venerable Oriol. 2 socis. Acta de continuació, 21/VIII/1805; admissió com a soci sense capital de l'administrador. Capital: 1.084 ll., 18 s. i 6 d. de balanç. (AHPB, Lluís MARSAL, 1806, fol. 184; en castellà.)

89. Jacques JOUMART i Jean de CRAMP; 3 socis. Acta 17/IX/1805 per "establecer por ahora 24 máquinas de hilar algodón por el movimiento del agua o por el vapor o por caballos... según el método más moderno y perfecto que se conozca". El capital no consta, però sí les proporcions. Direcció polaritzada: administrador —66%— i fabricant —soci sense capital. (AHPB, Ramon MATHEU i SMANDIA, 1806, fol. 53; una còpia en castellà i l'original anotat en francès.)

90. "Antoni CABANER i Cia."; fàbrica de filats. 2 socis. Acta per a la continuació, 15/II/1806; abans, de propietat del titular. Capital: 420 ll. en moneda —aportació del nou soci— i l'instrumental. Intervenien tots dos. (AHPB, Francesc PORTELL, 1806, fol. 68.)

91. "Jacint VIDAL i Joan FORNS"; 2 socis. Acta, 27/II/1806, per a "bullir y blanquejar pessos de cotó y tela". Capital: 600 ll. Intervenien tots dos. (AHPB, Francesc PORTELL, 1807, fol. 78.)

92. Joan GOLOBARDAS; fabricació de teixits. 2 socis. Acta inicial, 1/V/1806. Capital: 1.200 ll. Només intervén un soci —25%. (AHPB, Tomàs VILLARÓ I ROCA, 1806, fol. 144.)

93. "Aleix BUSCALLÀ" (a Barcelona) i "BUSCALLÀ I GRAU" (a Madrid); fàbrica d'indianes. 2 socis. Admissió com a soci sense capital del representant a Madrid. (AHPB, Francesc PORTELL, fol. 84; en castellà.)